

اٲل بىلدى

مؤسسه قىر اٲقافى
آذرباىجان اٲل بىلدى

۱۳۲
۱۳۳

Azərbaycan Elbilimi

بارىم آى (اسفندماه) ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹-گورال آى (فروردىن ماه) ۱۳۸۸

مؤسسه قىر اٲقافى آذرباىجان اٲل بىلدى

ناغىل و افسانه (اؤزل سايى ۴)

الله ین آدی ایله

آذربایجان ائل یلیمی
درنگی نین آلیق ایچ بولتنی

Azərbaycan Elbilimi

۱۲۳-۱۲۲- جی سای

بایرام، ناغیل و افسانه (اؤزل سایى ۴)

بایرام آیى (اسفندماه)، آغلار گولر آیى (فروردین ماه)

۱۳۹۸

باش یازار:

احد فرهمندی

ائدیت:

احد فرهمندی، علی برازنده

جلدین شکیل: اؤلکر تبریزلی

elbilimi2@gmail.com

۱۲۰- جی سای قیروو آی (دی ماه) ۱۳۹۸

اؤن سؤز

یئنی ایل بایرامی / احد فرهمندی.....۵

مقاله لر

سال ۱۳۹۹: سیچان ایلی (سال موش) / دکتر توحید ملک زاده.....۲۱

ایلخیچی دا ۱۳۳۰-لاردا بایرام دبلری / آندیا و اسفندیار آوگان.....۲۵

چرشنه آخشامی نین گوؤل دبلری / داود عبدی.....۳۱

حیات نو و زایش دوباره / روح اله صاحب قلم.....۳۷

سایاچی سؤزلری / میرهدایت سیدمرندی.....۵۱

مناسک و آداب و رسوم دینی در تورکمن صحرا / دکتر اونق.....۵۵

آذربایجان ائل ماهنیلاری / دکتر م.ع فرزانه.....۶۳

آذربایجان شفاهی خالق شعری و هئجا وزنی نین اینکشاف تاریخی /

سدنیک پاشا پیرسلطانلی (پاشائیو).....۷۱

آغار تیلار / هاوار عبادی.....۸۱

۱۲۳- جی سای آغلار - گولر آی (فرودین ماه) ۱۳۹۹

ناغیل و افسانه (اؤزل سای ۴)

مقاله لر

- درباره قصه ها و افسانه های آذربایجان / پروفیسور محمد علی فرزانه..... ۹۷
- رازی از داستان های فولکلور آذربایجان / دکتر حسین فیض الهی وحید..... ۱۰۷
- گذری بر قصه ها و افسانه های عامیانه / عباس مهیار..... ۱۱۷
- افسانه آذربایجانی سارای؛ یک داستان در شش روایت / الیاس واحدی..... ۱۲۳
- بررسی شیوه های کهن و نوین قصه گوئی / افسانه بازیار..... ۱۳۳
- دده قورقود کتابیندا عائله ایلگیلری / دکتر ح.م. (گونئیلی)..... ۱۵۱

ناغیل لار

- ملک جمشید ناغیلی / احسان قاسمخانی..... ۱۶۱
- شاهین لال قیزی / هاوار عبادی..... ۱۶۷

کتاب تانیتمی

- آذربایجان ائل ناغیل لاری / علی فلسفی میاب..... ۱۷۴
- اوازن ۵-۳، ددهم قورقود تورکمن صحرا کتابی / مهندس علیرضا صراف..... ۱۷۶

احد فرهمندی

یئنی ایل بایرامی

هر بیر خالقین تاریخینده چئشیدلی بایراملار، ائل شن لیکلری اولموشدور. اونلاردان بعضیلری خالقا بللی بیر ایدئولوگیا ايله باغلی اولدوغوندان زامان کئچدیکجه اونودولموش، ذهنلردن سیلینمیش دیر. او بایراملار عصرلرین سیناغیندان کئچه بیلیر کی، اونلارین اساسیندا انسان ایستکلری دورور. آذربایجان خالقی نین چوخ اوزاق کئچمیشلردن بو گونه دک سئوه-سئوه کئچیردیگی بئله بایراملاردان بیر ی ده یئنی ایل بایرامی دیر.

چوخ قدیم زامانلاردان باشلا یاراق دونیا خالقلارینین بیر چوخو یازین گلمه سینی، طبیعتین اویانماسینی، اکین ایشلرینین باشلانماسینی باهار بایرامی کیمی قارشیلاییلار. ایلین یئنیلنمه سینه گؤره شنلیکلر کئچیرمیش، اونو یئنی ایلین باشلانغیجی کیمی قارشیلایمیشلار.

قدیم دن بیر سیرا شرق خالقلاری، او جمله دن مرکزی آسیا و آذربایجان تورکلری ده باهارین گلیشینی بایرام ائتمیشلر. بو بایرام باهار بایرامی آدلانديريلمیش دیر. بو بایرام یاز فصلی نین آغلار- گولر (فروردین) آیینین ایلک گونون بایرام آدلانیر. یازین باشلانیشیندا گئجه- گوندوز برابر اولور.

یئنی ایل بایرامی، بیرلیک، قارداشلیق بایرامی، خالق شنلیگی دیر. قدیم دؤورلردن بری خالقیمیز نووروزو یئنی ایلین باشلانغیجی حساب ائتمیش، اونو بوللوق، برکت و یئین دوغولوش کیمی رمزلشدیرمیشدیر.

باهار بایرامی اینانجلارینین اساسیندا انسانا، طبیعته حیات وئرن دؤرد عنصر - سویون، اودون، یئلین (هاوانین)، تورپاغین ایسینمه سی، «دیریلمه سی» دئمکدیر. اودور کی، باهار بایرامی شنلیکلری تزه ایلین باشلانماسینا، یعنی آغلار - گولر آیینین باشلانماسینا دؤرد هفته قالمیش کئچیریلمه گه باشلاییر. بو آیا بوز آی دئییرلر، همین آیین هر چرشنه سی طبیعتین بیر عنصر و ایله باغلانديريلمیش و بئله لیکله، انسانلارین دوشونجه سینده ایل آخیر چرشنه لر یارانمیش دیر. اسکی ایناملارا گؤره بو چرشنه لرین هر بیرینده دوغانین دؤرد عنصرلردن بیر «دیریلمه سی» دیر. دؤرد آخیر چرشنه سی سیرا ایله سو چرشنه سی، اود چرشنه سی، یئل چرشنه سی و تورپاق چرشنه سی آدلانیر. بو چرشنه لرده ده خالقیمیزین عادت-دبلیری یاشاییر.

سو چرشنبه‌سی

بو چرشنبه‌یه «ازل چرشنبه»، «سولار نووروزو» دا دئییرلر. سو چرشنبه‌سینده سو و سو قایناقلاری تزه‌لنیر، آرخلار آرینیپ دوزنله‌نیر، سویا باغلی آبادلیق ایشلری گؤرولور، سو اوچون چئشیدلی شنلیکلر کئچیریلر.

سو چرشنبه‌سی سویا تاپینما (عبادت) اینامی ایله باغلی دیر. هله گون دوغمامیشدان هامی سو اوستونه گئدیر، ال - اوزونو یویور، بیر-بیرینین اوزرینه سو چیلییر، سو اوستوندن آتلانیر، یارالیلارین یاراسینا سو چیلییرلر. خالقین اینامینا گؤره سو چرشنبه‌سی گونو «تزه سو» دان کئچنلر، آزارینی، بئزارینی اونا وئرهلر ایل بویو خسته‌لیکدن اوزاق اولارلار. همین گون سو اوستونده چئشیدلی مراسیملر کئچیریلیر. بیر پارا نغمه اوخونور.

سو چرشنبه‌سی ایله باغلی چوخلو اینانجلار، فال‌لار، تورکه‌چارالار، بایاتیلار، افسانه‌لر هابئله روایتلر وار. مثلاً، اینانجلاردا دئییلیر:

- سوفریه سو داغیلماسی آیدین‌لیق دیر،

- سو ایچن آدمی غافیلدان وورمازلار،

- سو ایچن آدمی ایلان چالماز،

- لال آخان سودان کئچمزلر.

بیر چوخ آتالار سؤزونده ده سویون قوتساللیغی گؤرونور:

- سو اولان يئردە دىرىلىك اولار،
- سو احسان دىر،
- سو موردارلىق گۇتورمز،
- سويو چىركلن دىرەننن اۋلوسونو يوماغا سو تاپىلماز.

اود چرشنبەسى

ايل آخير چرشنبەلرین ايکینجى سى اود چرشنبەسى دىر.
بونا خالق آراسیندا «ايکینجى چرشنبە» و يا «اوسگو
چرشنبە» دە دئیيلير.

اود چرشنبەسى كئچميشده خالقیمیزین گونشه، اودو
ساخلاييب قوروماغین وعجیبلیننه اینامی ایلە باغلی دیر.
اودچرشنبەسینده اودو تمیزلیک، ساغلاملیق و گۇزلیک
رمزی کیمی كئچیریلر. اودلا باغلی دا بیر چوخ خالق
دئیملری - اینانجلار، آتالار سۇزلری، آندلار، آلقیشلار،
قارغیشلار، تاپماجالار بو گونه قدر یاشاماق دادیر.

آتالار سۇزلری:

- اود ایمان دان دیر،
- اودلا ظارافات ائلهین آغلار قالار،
- اودلا اوینایان اودسوز قالار،
- اود ائلهینی فلک ائلهیه بیلمز،

- اودا دردینی دئین خئییر آپارار،

- اودو سؤین قارا گونه قالار.

اینانجلار:

- اوجاق یانان دا سسلنیرسه، دئمک، کیمسه سؤزونو
دانیشیر،

- اوجاغا یاناشان دا سلام وئرلر،

- اوجاق داغی دانین اوجاغی داغیلار،

- گون گوزرانلیق گتیرر.

آندلار:

- اود حاقی!

- گون حاقی!

- ایشیغا آند اولسون!

- چیراق حاقی!

آلقیشلار:

- اودونا نور چیل نسین!

- اوجاغین نورلو اولسون!

- اوجاگين قارالماسين!

قارغيشلار:

- گونش سنه قنيم اولسون!

- اود-اوجاغا حسرت قالاسان!

- اوجاگين قالانماسين!

- اوجاق اوزو گورمه يه سن!

خالقين اينامينا گوره اودو انسانلارا وئرن آج اولوب. بونونلا
باغلي دا بير سيرا اينانجلار وار:

- آجايين ايستي سينه ايسينرلر،

- اود چرشنه سينده «آغلایان» آجايي كسن سونسوز
قالار.

- اود چرشنه سينده اوجاق دان اود وئرمز لر،

- پاليد آجايي نين ايستيسي ساغلامليق گتيرر.

يئل چرشنه سي

يئل چرشنه سي گونونده ده اسن ايستي كولكلر يازين
گليشيندن خبر وئير. خالق آراسيندا «كولك اويادان
چرشنه»، «كولكلي چرشنه» كي مي تانينان يئل
چرشنه سي ايل آخير چرشنه لر ين اوچونجوسودور. ايناما

گۆرە بو چرشنبەدە اويانان يىل، كولك اويانميش سويو، اودو
 حرکته گتيرير. شفاهى خالق ياراديجيليغيندا يىلین تانری
 اولماسى ايله باغلى چئشيدلى نغمه، افسانه، روايت، اينانچ،
 مثل و... يارانميشدير. باهاربايرامى شنليکلىرىنده كئچيريلن
 يىل بابا مراسيمى اؤز كۆكونه دايناراق قديم اجدادلاريميزين
 يىل تانريسينا ايناملارى ايله باغلىدير.

آ يىل بابا، يىل بابا،

تئز گل، بابا، گل، بابا.

سووور بيزيم خيرمانى،

آتينا وئر سامانى.

دن داغيليپ داغ اولسون،

يىل باباميز ساغ اولسون.

آ يىل بابا، يىل بابا،

قوربان سنه، گل بابا.

اينانچلار:

- يىل بابا خيرمانا گلهميشدن قاباق اورادان بوغدا، دن
 گۆتورمزلر. سووورولماميش بوغدا گۆتورهين اوغلو اؤلر.

- يىلى آسديرهنى سؤيمزلر.

- يىل چرشنبەسى گئجه سؤيود آغاجى نين آلتينا گئديب

نیت ائله و یئل بابانی چاغیر. اگر یئل بابا سنین سسینی
ائشیدیب اسسه و سؤیودون بوداقلارینی تورپاغا توخوندورسا،
ایستگین یئرینه یئتر.

تورپاق چرشنبه‌سی

یئنی ایل بایرامینا یاخین سونونجو چرشنبه‌ده یئر
اویانیر، تورپاق نفس آلیر. بو چرشنبه خالق آراسیندا
«یئر چرشنبه‌سی»، «ایل آخیر چرشنبه» و یا «تورپاق
چرشنبه‌سی» آدلانیر.

ایناما گۆره تورپاق چرشنبه‌سی یئتیشنده تورپاق آرتیق
اکینه حاضر اولور و اونا توخوم سپمک اولار.

افسانه‌یه گۆره آداملارین ارزاق قیتلیغیندان چتینلکی
چکدیکلری بو گونده سو، اود و یئل تورپاق خاتونون یئرآلتی
معبدینه قوناق گلیر، بورادا یاتمیش تورپاگی اویادیرلار. اونلار
ال-اله وئریب:

زمزم گلدی، آتش گلدی، یئل گلدی،

تزه عؤمور، تزه محصول، ایل گلدی.

- دئییه اوخویا-اوخویا ایشیق لی دونیا یا چیخیملار.

ایل آخیر چرشنبه‌لر آراسیندا تورپاق چرشنبه‌سی مراسیم،
آیین، اینام، اویون و شنلیکلرله ان زنگینی دیر، چونکی همین
گونون مراسیملری هم سویا، هم اودا، هم یئله، هم ده تورپاغا

اينامى عكس ائندىرىر. ھەمىن گون انسانلار تورپاق يئرلەرە چىخىر، تورپاغى تەمىزلەيىر، بوستان و دىررىكلەردە چىشىدلى آيىنلر، كوتلوى شىلىكلر كىچىرىر، امك نغمەلىرى اوخويورلار. بو چىرشنەنىن آخشام شىلىكلرى داھا گور اولور:

ئولردە اوزرلىك ياندىرىلير، تونقاللار قالانىر، باجالاردان توربالار ساللانىر، قورشاق آتلىير، قولاق فاللارى قورولور و ...

يئل چىرشنەسى گونو تزه ايله خوش آرزولار، عائلەيه سەادت، خوشبختلىك آرزولانىر. ھەمىن گون ھامى اؤز ائويندە اولمالى، يالنىز اؤولادلار والىدئىنلرینه باش چكەرک اؤز ائولرینه قايتمالىدىرلار.

تورپاقلا باغلى آتالار سۆزلرى:

- تورپاغا اگىلن نامردە اگىلمز.
- تورپاغا خور باخسان، او سنە كور باخار.
- تورپاق قوتسالدىر.
- تورپاقدا ايتكى اولماز، كۆتوك سوز بيتكى اولماز.

اينانچلار:

- چىرشنە گونو تزه ائوھ كۆچن بلایا دوشر.
- آخىر چىرشنە آخشامى كوسولولر بارىشارلار.
- آخىر چىرشنە گىجەسىندە نحس دانىشماق اولماز.

- آخر چرشنه گئجه سی اره وئرلن قیزی تونقالین باشینا
دولاندریب دئیرلر: «قوی اودلو-اوجاقلی اولسون!»

- چرشنه گئجه سی، بعضی یئرلرده سحرسی سویون
اوستوندن توللانیب دئیرلر:

آتیل-ماتیل چرشنه،

باختیم آچیل چرشنه...

آخر چرشنه گئجه سی نین سحری، سحر تزدن دوروب
آخار سو اوستونه گئتمک، سویا سلام وئریب اوچ دفعه
اوستوندن آتیلماق گرکیر. دئیرلر کی، بئله ده ایلین خوش
گلر، آغری-آجی گؤرمزن.

کوس-کوسا. آخر چرشنه خالق شنلیک لری ده زنگین
اولور. بونلاردان بیرى ده «کوس-کوسا» دیر. بو

شنلیکده اوخونان نغمه لر خالق آراسیندا ایندی ده بعضی
کندلرده یایغیندیر:

آ کوس-کوسا، گل می سن،

گل می سن میدانا سن.

آلما یینجا پایینی

چکیل مه بیر یانا سن.

بئش یومورتا پایین دی.

اولمایا آلداناسان.

سَمَنى ياسومنى. باھارين گليشىندىن اول سودا ايسلادىلمىش توخومدان سَمَنى گۆيردىرلر. ياشام، بوللوق نشانهسى اولان سَمَنى باھارين ايلك موشتولوغو حساب اولونور. بونا گۆره ده بايرام ياخينلاشندا سَمَنى گۆيرتمك نووروزون ان قوتسال دىدىر. سَمَنى قوتسال سايىلمىش، خوشبختلىك گتىرن عامل كىمى قارشىلانمىشىدىر. ائولرده گۆيردىلمىش سَمَنىنى بيشىرر، خستهلر يئدىرردىلر.

بايرام سوفرهسى. بايرام گونونده قادىنلار دادلى - لذتلى شىرنىلر بيشىرر، يومورتا بويايىرلار. بوتون ائولرده بايرام سوفرهسى آچىلىر. جوربه جور يئمكلر، اساساً پىلو، يارپاق دولماسى، چئشىدلى خوروشلار و ... بيشىرىلر. بايرام آخشامى سوفرده كىشمىش، پوسته، بادام، قوز، فىندىق و چئشىدلى ميوه لر قويولور. بايرام سوفرهسىندە بايرام خونچاسى نىن اولماسى گركلى دىر. خونچانىن اورتاسىندا سَمَنى، عائله عضولرىنىن سايى قدر شام و بويانمىش يومورتا قويولور. سوفرده يئددى نؤوع يئمك اولمالى دىر. هر يان ايشىقلاندىرىلر.

ايل آخير چرشنبدە بالتا ايله ميوه آغاجلارىنىن كۆتويونه بير-ايكى دفعه يونگولجه ووروب، دئىرلر: «نه ياتمىسان، اويان، بركت پاينى گۆتور». دئىرلر، بئله ده همين ايل آغاجين بهره سى بول اولار. آخير چرشنبدە آخشامىندا بير نچە پارچا كۆمورو، بير اوووج دوزو، بير-ايكى دنه قارا پولو بير قبا قويوب دامدان آتارلار. دئىلنە گۆره، كۆمور قارا گونون، دوز گۆز دگمەنىن، قارا پول دا يوخسوللۇغون ن شانەسى دىر. اونلارى قبا يىغيب دامدان آتماغىن نىتى قارا گوندىن، گۆزگىمەدن،

یوخسوللوقدان قورتارماقلا باغلی دیر. بایرام تونقالی یانیب سونا یئتندە اوجاقداکى کۆزلرین اوستونه اوزرلیک سپیپ دئییرلر: «اودوموزا، اوجاغیمیزا کم باخانین گۆزلری، باخ بئله جه پارتلا سین، اؤزو ده دوشوب چاتلا سین».

ایلین آخیر چرشنه سینده، یا دا نووروز آخشامی اورگینده نیت توتوب قاش قارالاندان سونرا خلوتجه قونوم-قونشو قاپیسینا گئدرلر. قاپی دالیندا دوروب آیاغین آلتینا آچار آتیب ایچرییه قولاق آسارلار. ایچریدن ائشی دیلن ایکی کلمه نیتین یئرینه یئتیب- یئتمه یجگینه اشاره وئیر. ایکی کلمه خوش سؤزه، یاخشی بیر ایستگه باغلیدیرسا، دئمک نیت باش توتاجاق، یوخ، پیس سؤز، ناراضیلیق، نگرانچی لیک بیلدیرن کلمه دیله گلسه، اوندا ایستگه یئتمک چتین ایشدیر. اودور کی، اولولار تاپشیرمیشلار کی، آخیر چرشنه گلیب یئتیشدنه ائوده کونول آچان صحبتلر دانیشیل سین. ندن کی، بیردن قاپییا گلیب دیلک توتان اولار، قوی نی تی خوش سؤزه توش گلسین.

یازین گلیشی ایله باغلی ایلین آخیر چرشنه آخشامی حیط، دام و کوچه لرده تونقال قالانیر، اوشاقلار اودون اوستوندن هوپپانیرلار. بو عادت سویوق قیشین چیخماسی و اونون ایستی یاز فصلی ایله اوزبه اوز اولونماسی ایله باغلی دیر. هم ده تونقال اوستوندن آتلانماق کؤهنه ایلین قادا-بالا سینی اوددا یاندریماق، یئنی ایله آیق قویماق دئمک دیر. مین ایللر بویو گنجلر ال-اله توتوب یاللی گئده رک گؤیلر قیزی گونشی هارایلامیش، اونو طبیعتی ایسیندیرمگه، جانلاندیرماغا

چاغيرميشلار:

گون چيخ،

گون چيخ!

كههر آتى مين، چيخ!

خالقimizin ان قديم بايراملاريندان اولان يئنى ايل
بايرامى ائولره سئوينچ، شادليق گتيرير. نووروزلا باغلى نغمه‌لر،
مراسيملر، شنليك‌لر شفاهى خالق ياراديجيلىغimizin آيريلماس
بۇلومودور.

آرتيرماليام بو يازيدا آذربايجاندا چرشنه‌لر و بايراما باغلى
اشاره اولونان او دبلرله مراسيملردن بير نمونه‌دير. آذربايجان
خالقىنين اشار- داشار فولكلوريندا ائل دبلرى اولدوقجا
چوخدور، هر شهر، بۇلگه‌نين اؤزونه مخصوص مراسيم و
شنليكلى واره، اونلارين هاميسيني بورادا گتيرمك بو قيسا
يازيدا ممكن اولمادى.

الينيزده اولان درگى ده ۱۲۲-جى سايميزدا باهار بايرامى
و چرشنه‌لره باغلى دگرلى يازالارلارimizدان گؤزل يازيلار
وار. ۱۲۳-جى سايميز آذربايجان ناغيللارنى و ناغيللارا
باغلى دگرلى مقاله‌لرى احتوا ائدير. بو ايكي سايميزدا بايرام
مراسيملى و ناغيللاريزا عايد يازيلاردان باشقا آذربايجان
فولكلوروندا بعضى قونولار باغلى يازيلار وار.

۱۳۹۸-جى ايلين سون آيلاريندان اؤلكه‌ميزه يول تاپان

یولوخدوروجو «کرونا ویرس» و بیر تعداد یوردداشلاریمیزی خسته‌لیگه اوغرا دیب نه یازیق کی بعضی لرینین ده جانلارینی آلیب. بو یولوخدوروجو خسته‌لیگین قاریشی آلماق اوچون ساغلاملیق مرکز لری طرفیندن ائوده قالیب، عائله عضولرینین جانلارینی قوروماق تاپشیریغی وئریب، درین دوشونجه‌لی خالقیمیز دا بو تاپشیریقلارا بویون ایه‌رک بو ایلین باهار بایرامیندا چوخلو مراسیم و شنلیکلری کئچیرمه‌دن چالیشیرلار دونیانی بوروین بو خسته‌لیگه آرادان قالدیرماقدا اللریندن گلنی اسیرگه‌مه‌سینلر. اوماریق بو چتین گونلرده کیسمه خسته‌لیگه اوغراماییب، ساغ- سالامات یاشاملارینا دوام وئرسینلر. ان یاخین گونلرده هامیلیقلا بیرگه بو خسته‌لیگین آرادان گئتمه‌سینی جشن توتاق.

مقاله لر

سال ۱۳۹۹:

سیچان ایلی (سال موش)

دکتر توحید ملک‌زاده

تقویم بسیار قدیمی حیوانات که در ایران به‌طور رسمی کاربرد محدودی دارد شش‌صدساله دارد پایه‌ای ترکی دارد. قدیمی‌ترین اثر دال بر استفاده از این سیستم تقویمی در سنگ‌نوشته‌های ترکی «اورخون» نوشته‌شده به زبان ترکی قدیم در ۱۳۰۰ سال قبل، موجود است. پس از اسلام در آثار ابوریحان بیرونی نیز به این سیستم تقویم اشاراتی شده ولی شرح آن به‌طور کامل در کتاب مشهور دیوان لغات‌الترک محمود کاشغری به شرح زیر آمده است: یکی از خاقان‌های ترک می‌خواهد که تاریخ وقوع جنگی را بداند، ولی ممکن نمی‌شود. از این‌روی با ملتش مشورت می‌کند و در قورولتای اعلام می‌دارد که همان‌طور که ما درباره تاریخ وقوع این جنگ دچار سردرگمی شدیم آیندگان نیز سردرگم خواهند شد. بنابراین ما اکنون به تعداد دوازده (ماه و) برج آسمان دوازده سال را نام‌گذاری می‌کنیم تا سال‌هایمان را از گذر این تقویم بفهمیم. این در میانمان یادگاری باشد. ملت هم پیشنهاد خاقان را تأیید می‌کند.

خاقان به این مناسبت به شکار می‌رود و فرمان می‌دهد که حیوانات را به‌سوی رود «ایلا» برانند. مردم حیوانات را به تنگنا انداخته به‌سوی رودخانه می‌رانند. بعضی از این حیوانات را شکار می‌کنند و تعدادی از آن‌ها خود را به آب می‌زنند. دوازده حیوان از آن میان از آب می‌گذرند. نام هر یک از این حیوانات به سالی داده می‌شود. نخستین این حیوانات سیچان (موش) بوده ... نام نخستین سال «سیچغان ییلی» (سال موش) گذاشته می‌شود. بعد نام حیواناتی که یکی بعد از دیگری از آب گذشته بودند به ترتیب به مهر و موم‌ها داده می‌شود: «اود ییلی» (سال گاو) و ...

ترکمن‌ها نیز روایت پندآمیزی در مورد پیدایش سال‌شمار حیوانی دارند. روزی تمامی حیوانات به پیشواز سال جدید می‌روند. شتر که به قد و بالای خودم غرور شده بود گفت: «حتماً پیش از همه سال جدید را خواهیم دید.» اما موش کوچک با زرنگی تمام روی سر شتر جهیده و پیش از همه، سال جدید را می‌بیند. شتر که مات و مبهوت مانده بود، از تمامی دوازده حیوان دوره که موفق به مشاهده سال جدید شده بودند عقب می‌ماند و بدین ترتیب غرور شتر باعث می‌شود که جایی در دوره مهر و موم‌ها نداشته باشد. این روایت به مدد مایه اخلاقی و پندآمیز آن که نهی از غرور است، در میان ترکمن‌ها نسل‌اندز نسل نقل شده و به‌صورت ضرب‌المثل درآمده است: «دویه بویونونا بویسانپ ییلدان کور قالیپدیر!» یعنی (شتر به علت مباحات به گردنش از مشاهده سال جدید محروم مانده‌است).

عموماً اعتقاد بر این است که مهر و موم‌ها با ویژگی هر یک از حیوانات همراه می‌باشد.

نام سال‌های دوازده‌گانه حیوانی ترکی که در ایران به کار می‌رفته با تلفظ قدیمی، به ترتیب عبارت بوده است از:

سیچقان ایل (سال موش)

اود ایل (سال گاو)

بارس ایل (سال پلنگ)

توشقان ایل (خرگوش)

لوی ایل (سال نهنگ)

ایلان ایل (سال مار)

یوند ایل (سال اسب)

قوی ایل (سال گوسفند)

بیچین ایل (سال میمون)

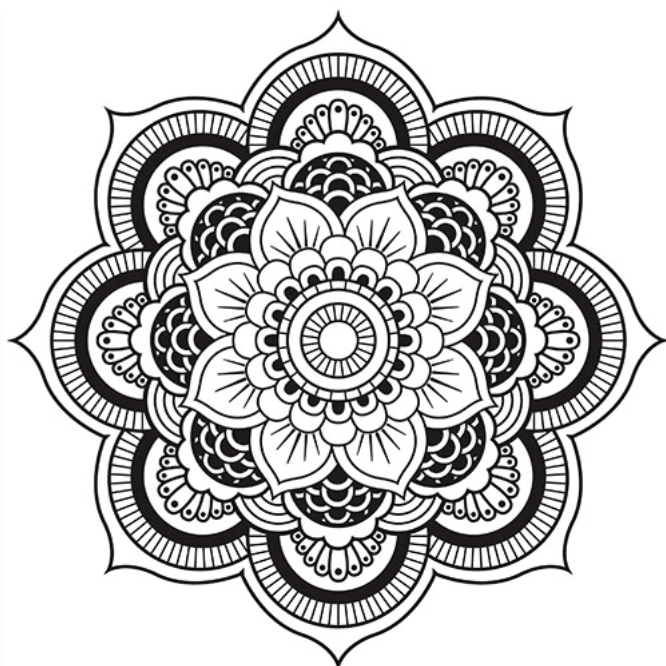
تخاقوی ایل (سال مرغ)

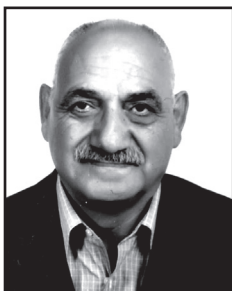
ایت ایل (سال سگ)

تنغوز ایل (سال خوک)

این سیستم تقویمی از دوران صفویه رسماً در تقویم ایران

بکار رفت. در سال ۱۳۰۴ شمسی با آغاز سلطنت پهلوی و در راستای مقابله با نشانه‌های ترکی در ایران، از تقویم رسمی خارج گردید. با این حال هنوز هم به صورت غیررسمی بر اساس سنتی دیرین هر سال تقویم حیوانی در تقویم‌های نجومی اعلام می‌گردد و اهالی ایران برای فال از این نام‌گذاری استفاده می‌کنند.

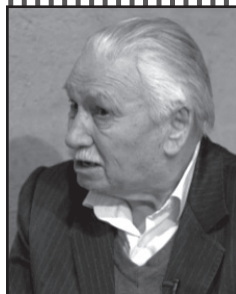

ایلخچی ۱۵۱-۱۳۳۰-لاردا بايرام دَبلری^۲

آندیا و اسفندیار آوگان
(طالبی ایلخچی)

قاینق شخص: حسنعلی خادم
(ایلخچی شهرینین
آغساققال و معتمدلریندن)

۱۳۹۸-ین بايرام آیی گلدی یئتیشدی! آنجاق بئله گُرونور
بو ایل بايرام گُروشلریندن سَس - سَمیر اولما یا جاق!

ایستیردیم بايرام گلن گونلری، اوشاقلارین سئوینجینی،
یئننی پالتار گئیمهلرینی، ائو - ائشیکین آرینماسینی، باهارین
گوللو- چیچکلی اوزونو بیر به بیر یازام؛ آنجاق زامانین دارلیغینا
گُوره، کندیمیزده بايرام آیی نین نئجه گلمه سین هابئله اونون
قایدالارینی، نئجه بايراملامانی قیساجا یازیرام:

- ۱- ایلخچی شهری تبریزدن ۲۵ کیلومتر آلالی، گونئی باتیسیندا یئرلشیر.
- ۲- بویازنین حاضر لئانماسیندا حسنعلی خادم جنابلارینین بیلگیلریندن
فایدالاندیغیمیز اوچون اونلارا اؤز میننتدار لیغیمیزی بیلدیریریک.

۱۳۳۰لاردا، قیش، چول - پالازینی (Çul-palaz) بیغیشدیرارکن، ایلین اون ایکینجی آیی، بایرام آیی آدینا بیزیم کندیمیزه ده آیق قویاردی. بایرامی پئشوازلاماق اوچون، موشتولوق اولسون دئییه، هر سه شنبه آخشلاری، دامینان - شام آراسیندا، ائو اهلی، اؤزلیکله اوشاقلار، سوواق داملارین قیراغیندا اود یاندراردیلار. هَندهور (Həndəvər) کَندلَرین ده، اوزاقدان اود - ایشیقلاری گۆزه چارپاردی! اود سؤندوکدن سونرا، قالینتیلاری دامدان آشاغی تۆکوب، «سَحَره قیزیل - سَحَره قیزیل» سؤیله ییب، سونرا آشاغی یئئردیلر.

چارشنبه لرین داها دوغرو دئسک سه شنبه لرین ایلخچی دا، هر هسینین بیر آدی وارایدی: بیرینجی هفته «اوولا چارشنبه»، ایکینجی «آلا چارشنبه»، اوچونجو «کوله چارشنبه» و سونونجو «آخیر چارشنبه» آدلاناردی. ایندی ایسه سو، اود، یئل و توپراق چارشنبه سی دئییلر!

بایرام گونونه ایکی - اوچ هفته قالمیش، بوغدا، یا دا مرجومک گۆیردردیلر. بیر پارا شؤقلو - دؤوقولو خانیمار بارداق اوسته مرجومک ده گۆیردردیلر.

الی آغزینا یئتیشن عاییلر، اؤز لرینه، اؤزلیکله اوشاقلارا یئنی پالتار - باشماق تیکدیرمگه و آماغا چالیشاردیلار. ایلین ایلک گونونده هامی تازا پالتار گئیردیلر.

ایلین سون چارشنبه سی - سه شنبه! - خیسروشادا بایرام بازاری قورولاردی. چوخلو اوغلان اوشاقلاری، تازا پالتارلارین گئییب، بؤیوک لری ایله بیرلیکده خیسروشایا گئردیلر، اورادان

يئدى لۇوين^۱ (Yeddi -Lövin)! ھابئله نه گر كيرسه آلارديلار.
اوشاقلار چارشنبه فيشقاسى، جين قووالى (Cin-Qovali)،
گيردكان حالواسى چوخ خوش گلردى!

سونرلار بئلنچى بير بازار ايلخيچى دا، دوشنبه گونلرى
يولا ساليندى. اوغلان اوشاقلارى گينه ده سون سه شنبه
گونو خيسروشا بازارينا گئتمه لى اولدوقلارى اوچون، اوشاقلار
اوگونون آدين قيز بازاري قويوموشدولار!

آخير چارشنبه آخسامى، اود يانديريب سۇندورندن سونرا،
قورد- قوش اوزاق اولسون دئيه، سوواق دامين دۇرد يانينا
جيزيق چكرديلر.

بير پارا اوشاقلارلا گنجلر، چۇلدن، داغدان گون گتيريب،
ساغاسينا قاتما باغلاييب، اونا اود ووروب مشعل كيمي
توولا يارديلار.

سون چارشنبه گئجه سى ھامى چاليشارديلار ائوده پيلو
دمله نسين. او گئجه تازا- كۇھنه گلين گئدنلره، آتا ئويندن، آتا
اولماديسا قارداش ئويندن، خونچادا پيلو پايى، يئدى لۇوين
ھابئله بايراملىق قويوب گۇندرديلر. صاباحيسى (چارشنبه)،
كۇنوللو اولانلار گون چيخماميشدان پيرآباد^۲ (Pirabad)، تكيه

۱ - يئددى لۇوين بايرام سوفراسيندا قويولان قورو يئميشلر و شيرنيات
دان عبارت ايدى.

۲ - پيرآباد و تكيه بۇيوك گۇللرى ايله گئنيش باغلار ايديلار كى ايندى
پيرآباد شھرين گونئينده و تكيه قوزئى باتيسيندا يئرلشيرلر.

(Takiya)، چیرری^۱ (Çirri) و سونرالار پیقمبرآوا داکى آخار سولارا گئدردير، برق اولمادیغینا گۆره فانوس گۆتوردیلر. سو گئتیرمک اوچون بارداق آپارادیلار. اورالاردا چشمه‌نین سویونون اوستیندن آتیلیب «آتیل - ماتیل چارشنبه، باختم آچیل چارشنبه» اوخویاردیلار، پیرآبادلا، تکیه گؤلونون قیرمیزی، آلا بالیق‌لاری تاماشالی اولاردی.

بایرام آیى نین سون گونو، ایستر یئنی ایل تحویل اولوب یا اولماسین، بوتون ائولردن قبرستانا گئدیپ، آخشام اوستو اولولره قرآن اوخویوب یا دا اوختدوراردیلار. بیر پارا اوشاقلار دا آخشام چاغی فرصتی غنیمت بیلپ، قبرستاندا قرآن اوخویوب، بئش-اوچ قیران قازاناردیلار.

آخشام چاغی اوشاقلار - معمولاً اوغلان اوشاقلاری - قوهوم، قونشو هابئله تانیدیقلاری قاپیلارا گئدیپ «بایرام شریک مبارک» دئمکله، بادام، گیردکان و..... بایراملیق آلاردیلار. دئمک اوگون کیمسه‌نین قاپیسی باغلی اولمزدی! همن اوشاقلار اثرته‌سی گون، تئزدن یئنی پالتارلارینی گئیپ، گینه هاما قاپیلارا گئدیپ «بایرام شریک مبارک» دئیپ، یاخین، ایستکلی آداملاریندان بویالی پیشمیش یومورتا، باشقالاریندان دا بادام، گیردکان و..... بایراملیق ییغاردیلار.

پیشمیش یومورتالاری باشلا دیدن دؤیوشدورمک، اوشاقلار ایله گنج‌لرین آراسیندا بو گونلرین ان شیرین اویونلاریندان ساییلاردی.

۱ - چیرری، اوزاق پیرین آتگینده بیر بولاق ایدی. اوزاق پیر ده شهرین گونئیینده یئرلشیر.

ایلین یئنی لشدیگیندن سونرا، ایستر گون یاریسیندا اولسون،
یوخسا گون دوغاندان سونرا باشلانسین، بویوکلر و آغساققلار
اؤلرینده ایلشردیلر، گنجلرله اوشاقلار اونلارین گؤروشونه
گئدردیلر. نئچه «آقالیق» دا واریدی، هله ده وار کی اوجاق
آنلامی داشییارلار. چوخ کیشیلرله قادینلار اونلارین اؤلرینه
گئدیپ، گؤروشوب، زیارت ائدردیلر. آنجاق ایندی گئتمیرلر.

دئییلن ایللرده ایلخیچیلی لار، آکینله مالدارلیق ایشلری ایله
کئچیندیکلری اوچون، گؤروش بیر گونده قورتاراردی! آنجاق
قادینلار اؤزلیکله یاشیلار اونچونجو گونه قدر گؤروشلرینه
داوام ائدردیلر. بئله بیر دئییم ده دیلرده گزردی: «توت یئر
دوشونجه گؤروشه گئتمک اولار!»

بایرامین ایلک گونوندن ائوده باشقا سوفره آچیلاردی. او
سوفرده قورود ایله داش کلم بورانیسی اولمالی ایدی! اوندان
باشقا کنجد مرتبسی، قورو یئمیش، رنگلی شیرنی، سوجوق
هابئله باسلیق بوشقابلار قویولاردی.

گؤروشه گئتمک اوچون سؤزسوز هر کیمسه بیر نارینج
آپارمالی ایدی! قورو یئمیش ده سرچم نوخودو، فیندیق،
کیشمیش، فیلخا بادام، گیردکان لا ایگدهدن عبارت ایدی.
او گونلرده یاش یئمیش چتین تاپیلاردی. بایرامدا سوفریه
شیرنی قویماق سونرالار دَب اولدو.

او ایللرده بیزیم کندیمیزده چهارشنبه سوری و اود
اوستوندن آتیلماق یوخ ایدی!!

ایلین سون گونوندن یئنی ایلین بیرینجی گونونه کئچرکن،

آنالاریمیز سحره قَدَر لامپا چیراغینی سؤندورمزدیلر،
ایشیقلیقلا آیدینلیق اوماردیلار.

دئییلن گونون آدی آرافا آخشامی ایدی. او گئجه گنجلر
بَرَک (شال) سالاردیلار! دئمک کی او چاغلار، ائولرده پنجره
آزاراق اولاردی، آسکی ائولرین تندی رینده اود قالاردیلار؛
توسدو ائودن چیخسین دئییه، هاوانین دیشمه سینه گۆره
سوواق داملاردا بیر یا دا نئچه باجا قوراشدیراردیلار. گئنجلر
همین باجالاردان آرافا گئجه سی بَرَک سالاییب، بایراملیق
ایستردیلر. ائو خانیمی شال سالایانی گۆرمه دن شالینا
بایراملیق اولسون دئییه بیرزادلار باغلاییب گۆندرددی. بو آرادا
آداخلیلار، یا قیز بیهنلر ده، بو دبدن فایدالاناردیلار! سونرالار
پنجره قویولاندان بری، بَرَگی باجا اولمادیغینا گۆره، پنجره نین
اؤنونه سالاردیلار.

ایلین سون گونو باشا چاتیپ، یئنی ایله گئدن گئجه،
بیزیم کندیمیزده «یککی آقالیق» ائولرینین دالانلاری، زنبوری
چیراغلاری ایله ایشیقلا ناردی. دالانا رنگلی پارچالارلا بَرَک
وئریلردی. گئجه نین سون ساعاتلارینا قَدَر، کۆنوللور هابئله
باشارانلار قصیده اوخویاردیلار. کندین اوشاقلاری، گنجلری
ایله قادینلاری تاماشایا گلردیلر.

بایرام گونلرینده، اوشاقلارین الینده یومورتا، بادام بیر ده
گیردکان بول اولدوغونا گۆره، باداملا گیردکانلا نئچه جور
اویون اویناردیلار. یومورتا دؤیوشدورردیلر. قیزلاردا «هوی
قالا» اویناردیلار، «یئکوش»، «جوللاددین»، «تکمه جوت»،
«مازی»، «دوواردان سالدی» و..... دئییلن اویونلاردان اویناییب
لذت آپاراردیلار.

قوشاچای دا چرشنبه آخشامی نین دبلری

داود عبدی (تایماز)

آذربایجان اسکی و ایلکین یاشام یوردو اولدوغوندا
آسیلی، بو تورپاقلاردا یاشایان ملتین ده اسکی اینانجلارلا
باغلی چوخلو گۆزل دبلری اولوب و وار. بونلارین بیر
چوخو اونودولوب آرادان گئتمیشسه ده، بیر پاراسی هله ده
یاشاماقدادیر.

قوشاچایین بیر سیرا کندلرینده چرشنبه آخشامی نین
دبلرینین بیر سیراسی اونودولسا دا یازدیقلاریمیز هله ده
یاشاماقدادیرلار.

- بوگون «چرشمه لیک» آدلی پایلار، بؤیوکلر طرفیندن
کیچیکلره گؤندریلر. چوخلوقجا بایرام پایینی دا ائله سه
شنبه گونو گؤندرلر، گنج اوغلانلار بو پایي آپارماغی چوخ
سنورلر- آغ بوقچالارا بوکولن پایلاری (بی بی لری- بؤیوک
آنالاری و باجیلاری ائولرینه آپاردیقلاریندا، «پای آلان، پای
گؤندرن ساغ اولسون»، «پای گتیرن وار اولسون» دئییب،
پایین یئرینی بوش قویمايیب و بیر جوت جوراب، گوللو
دسمال (مندیل) و بویاقلی یومورتا وئریب، پای گتیرنی

سئوينجىلە يولا سالارمىشلار.

- بىر ايكى گون اۇنجه دن يئنى اداخلانمىش اوغلان
ئوى طرفىندىن، گلىنلرینه چوخ گۇزل بىر حالدا (هرنه آلب،
پالتاردان توت، شيرنى و ...) قوهومون خانىملار يلا بىرلىكده
آپار يلىب شنىلىك ائدرلر.

توى ائدىب اۇز ائولرینه كۇچدوكدن سونرا اىلك ايل قيز
ئوى، مفصل بايراملىق گتيرر و گلن ايللرده پايىنى گۇندىرلر.

- آخسام اوستو، ائوين بۇيوگو داما چىخىب و دامىن دۇرد
دۇوره سىنى جىزىقلا يارمىش. دوشمانلار و گۇزه گۇرونمه ين
پىسلىك و خبىث روحلاردان قورونسونلار.

اسكى لرده كندىمىزده بىر قوجا آرواد دئىردى: «بىر ايل
ارى چىخىب دامى جىزىقلامامىشدى و ايكى نوه سىنى او ايل
شئشه ووردو!!»

- قووروغادان بىر چنگك دويونجه يه باغلايىب داما
آتارمىشلار، روزى بول اولوب، خئير-بركت گتيرسىن.

(دام اوجالىق-يوكسكلىك و بوللوق سىمگه سىدير)

- ائوده (قىش ائولرىنده) پالچىق دووارلاردا، اونلار بىر قادين
«چرشممه ننه سى» و بىر ار كك «چرشممه اوغلونون» رسملىرىنى
ال-اله توتموش حالدا چكىب، بونلار ين آغىزلار ينا چرشممه
يئمىشى قويارمىشلار (ياپىشديرارمىشلار) آغزى شيرىنلىك
ولسون دئيه، بو شكىل لر اۇزلىرى سىلىنمه يىنجك سىلمزمىشلر.

- چرشمه سیرفاسینی آچماق اوچون، چرشمه بازارلیغی
ان اؤنملی ایشلردن ساییلاردی (بیر چاغلار چرچی و خرزی
مالی، باغیران کیشیلر کنده وسایل گتیرر دیلر)

آینا (گوزگو)، داراق، شامشا (کیبریت)، سیرفا (بوغچا-
مندیل)، چیراق و چرشمه یئمیشی، (بو گونه کیمی
وارلیغینی قورو یوب-بایرام آجیلی شور اولسا دا چرشمه
آجیلی شیرین اولور). سو تونگوله لری (کوزه لری) و چرشمه
فیشدیراغی و....

- بو آخشام هر کس بورجلارینی اؤده ییب و قونشودان بیر
یومورتا دا آلمیش اولسایدی بئله اونو قایتاراردی (یئرین ۱۳
گون سونرا داغیلما سینا اینانجدان آسیلی اولاراق-بورجلو
قالماغی سئومزدیلر)

- سیرفا باشینا توپلانمادان اؤنجه، تونقاللار قالب بؤیوک
اود یاندرار میشلار.

(گنج لر،

آتیل ماتیل چرشمه

آینا کیمی بختیم آچیل چرشمه)

و یاشلی لار،

آغیرلیغیم-اوغورلوم-

باش آغیریم- دیش آغیریم و... هامیسی بوردان قالسین

دئییب اودون اوستوندن آتیلار میشلار)

ان گۆزل ايشلردن چرشممه اودونون كۆزلىرى اوستونه سو سپمه مكدىر (بئله اينانيرلار بو اودو ال له سۇندورمك، اوجاق سۇندورمكدىر، او اوزدن اۈزو قالىپ كۆزرىب سۇنر و كۆزلىرى مېنجىق باغلايار).

- قونشولارى ياسلى اولدوغوندان دولايى، او ايل چرشممه سىرفاسى سالمايىبلار دئيه، ائوين قادىنى، بىر مئزمه يى ده اۈزلىرى اوچون نه واردىرسا، قونشويى دا پاى آپارىب، اونلارنى بالاجا اوشاقلارنى سئويندېررميشلر

(چوخ واختلار دا آغ بىرچكلر ياسدان چىخارتماق اوچون بىر باش اۈرتوسو و كۈينك آلىب گئدىب ياسلىلارنى ياسدان چىخارارميشلار).

- چرشممه سىرفاسى نىن باشىنا توپلانىپ قوورغادان، يئمىشلردن يىيىپ يومورتا دۈيوشدوررلر.

- سونرا، بو آخشامىن ان گۆزل دېي اولان، شال ساللاماق اوچون يولا چىخارلار.

بو گونلر باجلارنى اولمادىغىندان دولايى، قاپىلار شال و لچكلر باغلانيلير. ائو يىيەسى ده چوخ گۆزل بىر شكيل ده، سئوينىپ و شال ساللايانا، بادام، يومورتا، قوز (گىردەكان) و چرشممه يئمىشى ايله جوراب باغلايىپ، باجادان ساللان شالى بىر-يېكې دۈنه سىلكەلەيىپ و اوستە چكىلمەيىن اىسترميشلر. بو گونلر چوخلوقچا پول باغلانيلير.

- اسكىلر ده گنجلىر سئودىكلرى قىزلارنى ائوينە شال

سالاسايديلار، قيز آناسينا قاش-گۆز ائديب و بيلديرميش
 سئودىگى اوغلان گيلدن گليب بو شال (آلما قويولسايدى
 يانى قيزى وئرهجهيىك، «چك شالىنى تانيديق- شالا آلما
 باغلاديق!»)

قيزى او ائوه گلين وئرمك ايسته مه سه يديلر ده،

«آى باجادان يوللاما

شالىنى چك ساللاما

سيزه وئرمه لى قيز يوخ

آلما آليب يوللاما» دئيرديلر.

- بو گئجه بؤيوكلر ائوينه توپلانيلىپ و باياتى لا تاپماجا
 دئيىپ گئجه نى، شنليكلره چئويرميشلر.

- قادينلار اوركلرينده بير سۆز يا حاجتى توتوب،
 قونشولارينين ائوينه گيزليجه قولاق آسماغا گئدرميشلر
 او اوزدن بو گئجه چاليشارميشلار خوش و اولوملو (مثبت)
 سؤزلر دانيشيلسين.

- صاباح ائترته دن هامى آخار سولار و چاي باشينا گئديپ
 سويوق سودا ال-اوزلرينى يويوب و ساغلاملىق و ايشيqliق
 سيمگه سى اولان سودان گوج آيلرلار.

- كوزه لرده سو گتيريب ائوين آستاناسينا تۆكوب ائوله
 حيطى گۆزه لجه سينه سوپوررميشلر.

آنالار صبح آچيلديغيندا قيزلارينا بئله دئيىپ اونلارى سو و

بولاق باشىنا آپارارمىشلار:

«آناجان، دور گئدك چاي باشىنا

سن آتيل باختين آچىلسين

گلن ايل گلين گئت

گلين گولو باشىنا ساجىلسين!»

سو و بولاق باشىندان آتيليب يئنى آلىنمىش داراقلارى
سويا باتىريب و گوزگويه باخيب تئللرين داراييب، داراغا
ايليشن توک تئللرينى سويا تاپشیرارمىشلار.

بو دبلرين بير سىراسى، بالاجا ديشىكلىكلرله هله ده
ياشاماقدادير و بير سىراسى ده اونودولماغا گئدير و بيزلر بو
دبلرى قوروماقلا، گلهجک سويوموزا پاي وئره بيلهريک

- بو يازى اوچون درين سايغىلاريمى:

دوستوم بابک شىكارى و حورمتلى آناسى و اؤز سئويملى
آناما (اؤز سؤيلهديکلرى سؤزلر و دبلرله چوخ بؤيوک ائتگيلرى
اولدو) بيلديريرم.

۱۳۹۶/۱۲/۲۱

حیات نو و زایش دوباره

تشریحی مقدماتی بر آیین نوروز در
سومریان و یافته‌های باستان‌شناسی

روح اله صاحب قلم

قسمت اول

گیلگمش...!

به دنبال چه از این دست در تک و پویی؟!

حیاتی را که می‌جوئی بازخواهی یافت...

آن زمان که خدایان به آفرینش آدمی آستین برزدند...

مرگ را نصیب او کردند

و حیات در کف ایشان است که مر آن را با خود نگه داشته‌اند!

پس تو گیلگمش...! - که نشخوار بادی!

روز و شب به شادی می‌گذار.

هرروز نشاطی نو می‌کن.

روز و شب به پای کوبی و رامشگری بگذار...!

از نصایح سیدوری (پری دریایی) به گیلگمش

در جستجوی حیات جاودان^۱

باورهای الوهی^۲ انسان هوشمند را چنانچه بخواهیم به گونه‌ای علمی‌تر و بر اساس مستندات و حفريات^۳ باستان‌شناسی و به‌دوراز نظريات انتزاعی و ذوقی بررسی کنیم، ناگزیر تنها می‌توانیم تا دوران تدفین‌های اولیه در تاریخ پیدایش بشر پیش رویم.

در این گام متقن ۵۰ هزار تا ۷۰ هزار سال قبل از میلاد مسیح پیشرفته‌ایم، دورانی که با اطمینان از تدفین می‌توان سخن گفت؛ اما دوره‌هایی بس قدیمی‌تر که گاه تا ۴۰۰ هزار سال ق.م شواهدی از نگهداری استخوان مجمعه‌ی فرد متوفی به دست می‌دهد، ظاهراً به آیین‌هایی غیر از تدفین بازمی‌گردند که کمتر منظور نظر ماست.

در بسیاری از مناطق باستانی جهان باور به زندگی پس از مرگ با پاشیدن و مالیدن گل اخری سرخ‌رنگ، به‌عنوان نمادی از حیات و خون در جسم بی‌جان مردگان همراه بوده است که چنان امید و رهنمودی در سعی به جان‌بخشی دوباره به او می‌نماید؛ اما گذاشتن اجساد در بیشه‌ها و ترک آن، تکه‌تکه

۱- از کتاب گیلگمش باز سرایی احمد شاملو، چاپ هشتم ۹۰ - نشر چشمه.

۲ - الوهی: منتسب به الوه؛ الهه = اله به معنی خدا و مخصوصاً خدائی که سزای پرستش است. شاید کلمه خدا در مفهوم عام بکار برده بشود ولی اگر آن به جای اله بکار برده شود خاص خدائی است که سزای پرستش است.

۳ - حفريات: کاوش‌هایی در زمین برای کشف آثاری از انسان، حیوان یا گیاه. فرهنگ عمید، نشر اشجع، چاپ نخست ۱۳۸۹.

کردن مردگان و سپردن ایشان به پرندگان گوشت‌خوار و حیوانات وحشی صحرا، ترک فوری خانه متوفی نیز همه و همه به‌گونه‌ای در ارتباط با آیین تدفین می‌باشند و تناقضی با باور به حیات پس از مرگ ندارند.

گاه اجساد دست‌وپا بسته دفن می‌شدند و این البته اقدامی احتیاطی بود تا مردگان دیگر باره از جهان خود به قبیله بازگشت ننمایند! همواره جهان مردگان در نظر باورمندان نخستین موهوم و به‌تبع آن هراسناک و تاریک توصیف می‌شد.

می‌دانیم که تاریکی و سرما، دو دیو موحش انسان، پیش از کشف آتش و به‌کارگیری آن بودند که انسان عصر آیین‌های دینی نخستین، در ناخودآگاه خود آن را از ازمینه‌ی (زمان‌های) کهن حمل کرده بود. سپردن مردگان عموماً به خاک تاریک و سرد، جهان پیش از کشف آتش را در ذهن متبادر می‌کرد. سیه‌پوشی اطرافیان متوفی نیز حتی امروزه نشان از همدردی با خانواده‌ی مرگ دیده است و تظاهر به یکرنگی با مرده و جلب خوشنودی او! چراکه مردگان ناخشنود موحشانند و سبب نزول بلایا...!

سیه‌پوش شدن نشان دوری از خورشید است و نور و هم‌خوانی با مرده‌ای که به جهان تاریکی‌ها و خاک فرو شده است؛ اما سردی خاک نیز جالب است که در نظر حکمای طب سنتی، از طبع اوست. خاک سرد است و خشک!

و تدفین‌های جنینی که در دوران عصر آهن بیشتر شاهد آن هستیم، به‌گونه‌ای تعمیدی و به معنایی خاص انجام می‌شده

است؛ ترتیب دهی مردگان در گورها به شکل خمیده و در کل جنین مانند که یادآور جنین در شکم مادر و بازگشت دیگر بار به زهدان مام زمین است، خود گویای باور به حیات دیگری پس از مرگ است.

حیات دوباره می‌توانست روحانی باشد و این عقیده‌ای بود که شاید با ظاهر شدن مردگان در خواب و رؤیا برای نزدیکان ایشان شکل می‌گرفت و این باور چنین تقویت می‌شد!

قسمت دوم

اکتشافات ما برای نمونه از انسان نئاندرتال در منطقه‌ای از آلمان که از ۱۰۰ هزار تا ۲۵ هزار سال پیش از میلاد مسیح می‌زیستند و همراه مردگان خود غذا و ابزار آلات حربی دفن می‌کردند و یا مجموعه‌ی خرس‌ها را به‌گونه‌ای منظم در زیر خاک می‌نمودند و یا انسان کرومانیون در فرانسه از ۲۵ تا ۱۰ هزار سال قبل از میلاد که همان انسان‌های غارنشینی بودند که نقاشی‌ها و کنده‌کاری‌های درون غارها و باور به ارواح و حامیان ماورایی شکارگران و تندیس ونوس ایشان - مادری با سینه، باسن و شکمی برآمده - که گویی باردار حیاتی نو است، مشهور است.

این‌همه ما را به سویی سوق می‌دهند که انسان‌های هوشمند نخستین گیتی و اجداد غارنشین خود را نخستین ناظران سپیده‌دم تاریخ ادیان و باورهای بشری بدانیم؛ البته اگر اولین گمان‌ها از جهان دیگر و حیات پس از مرگ را تنها سرآغاز تاریخ اندیشه‌های دینی فرض کنیم.

چنانچه گفته‌اند نگاه انسان هوشمند نخستین به طبیعت با معناگرایی و معنا جویی همراه بوده است. دیدن تحول طبیعت، تغییر فصول از بهار به تابستان و پاییز و در انجام زمستان، از سبزی درختان و بیشه‌ها، از غنچه‌ها و شکوفه‌ها تا بلوغ و میوه دهی و بارآوری آن و سپس پاییز و زردی و پیری و در آخر مرگ و نیستی، او را به این اندیشه سوق داد که خود نیز می‌تواند چنان طبیعت پس از مرگ در تداوم دایره‌وار طبیعت بیافتد و حیات و سبزی دوباره باز یابد و زندگی دوباره از سر گیرد.

تحولات طبیعت او را ناخودآگاه به منضبط کردن باورهای خود واداشت - آیین‌هایی در ارتباط با حیات دوباره‌ی طبیعت و بهار و سال نو - و به تبع آن امور مربوط به ارتزاق که راهی به آسودگی نزدیک‌تر گشود و او را از شکارگری به کشاورزی سوق داد و این نیز گامی مؤثر در تاریخ اندیشه‌ی نوع بشر بود.

یکجانشینی و روستاهای اولیه که در برخی مناطق از حدود ۹ هزار سال ق.م آغاز شد و همراهی و هم‌نشینی بیشتر و نزدیک‌تر با طبیعت و تحولات آن، او را بیشتر با افکار جهان پس از مرگ و حیات دوباره عجین کرد.

اما زمین و زن و ارتباط آن دو باهم در معنای بارآوری و زایش در این تحول، بسیار به دید می‌آید. زن را ابداع‌گر برزیگری^۱ (برزگری) دانسته‌اند، چراکه مردان در عصر کشاورزی حتی بیشتر به شکار و تعقیب گله‌ها می‌پرداختند و

۱ - برزیگری: برزگری، زراعت، کشاورزی. لغت‌نامه دهخدا.

دور از خانه بودند، اما زنان در کنار و شاهد پدیده‌های طبیعی بودند. آنان بذریاşı و جوانه زدن و بارآوری را از نزدیک لمس می‌نمودند؛ زنان از این‌رو نمودهایی ملموس از زمین و زاینده‌گانی شبیه به زمین مادر بودند، دخترانی از الهه‌ی بارآور خاک که همه از او زاده شده بودند.

باور بر آن بود که زنان باردار اگر بذرافشانی کنند، محصول فراوان‌تری حاصل خواهد شد و در مقابل زنان نازا از ورود به زمین‌های کشاورزی منع می‌شدند! گویی آنان حامل روحی عقیم بودند و دشمن بارآوری و حیات و رویش مجدد! این باور بعدها سرآغاز شکل‌گیری باور به زن آل - الهه‌ی مرگ و دشمن ازدواج و تولد و دزد نوزادان - در اساطیر ترکان شد؛ چنان ارشکیگال که صورتی منفی از الهه‌ی حیات سومری، اینانا بود.

در تندیس‌های الهه گان (الهگان) باروری همیشه پستان، باسن و آلات جنسی برجسته می‌نماید. ارتباط آلات جنسی با پدیده‌ی طبیعی زایش و حیات، باوری ست که انسان به‌غریزه از دوران پیشانسانی خود به‌یادگار دارد. شیاریهای بذرافشانی خاک و زهار (شرمگاه) زن و تشبیه او به زمین شخم‌خورده، گونه‌ای ادامه‌ی نظام‌یافته‌ی این باور است.

از این‌همه که بگذریم و پیش‌آییم، تغییر فصول و حیات یافتن دیگر بار طبیعت، در دوره‌های بعدی افسانه‌ای توجیه‌کننده دارد.

آیین تغییر سال و عید نوروز و سال نو را می‌توان به زیبایی در افسانه‌ی اینانا و دومیوزی سومری ریشه‌یابی کرد.

قسمت سوم

الهه اینانا با سمبل سیاره‌ی زهره و ناهید و با اسامی مختلف و اوصاف مشابه، چون اینانا در سومر، ایشتر در اکد، آستارته در عبری، آفرودیت در یونان، ونوس در روم، زهره در عربی، ناهید در ادب فارسی توصیف شده است. او گاه دختر نانا-خدای ماه- و خواهر اوتو-خدای خورشید- معرفی می‌شود. پدرش را «آن» به‌عنوان خدای آسمان و خدای شهر اوروک و یا انلیل-خدای باد و توفان- و خدای برتر شهر نیپور گفته‌اند.

در متون اساطیری، آمده است که اینانا، قرار بود همسرش را از میان دو خواستگار-دوموزی چوپان و «انکیم دو»-ی کشاورز- انتخاب کند. هر دو از محصولات خود تعریف می‌کنند. از شیر شیرین و غله‌ی فراوان می‌گویند. اینانا ابتدا خواستگار کشاورز را برمی‌گزیند، اما درنهایت به وساطت برادرش اوتو (خورشید- خدا) چوپان داماد او می‌شود!

عشق اینانا و دوموزی الهام‌بخش غزل‌های عشقی- بزمی سومری است. اشعاری که گاه رنگ و روحی جنسی بر عبارات خوددارند!

از عشق‌نامه‌های اینانای سومری به دوموزی چوپان:

من مسحور توأم ...!

لرزان در برابرت می‌ایستم.

داماد من ...!

برای تو مرا به بستر خواب می‌برند.

داماد من...!
 نوازشت می‌کنم.
 شیر من...!
 تو را نوازش می‌کنم.
 او دستش را در دست من خواهد گذاشت.
 او قلبش را به قلب من خواهد نهاد.
 ای داماد...!
 تو کام خود را از من گرفته‌ای!
 به مادرم بگو تا تو را عطر ببخشد.
 و پدرم هدایای بسیار تو را ارزانی دارد.
 روح تو...
 من می‌دانم کجا روح تو را شاد سازم.
 ای داماد...!
 تا سحر در خانه‌ی ما بخواب
 دل تو...
 من می‌دانم کجا دل تو را شاد سازم.
 ای شیر تا سحر در خانه‌ی ما بخواب...»
 این غزل‌سرایی‌ها و عشق‌ورزی‌ها را می‌توان حداقل هزار
 سال بعد، در کتاب مقدس (عهد عتیق) بازیافت!

غزل غزل‌های سلیمان - سرود یکم

باز سرایی احمد شاملو:

«کاش مرا به بوسه‌های دهان خویش ببوسد...

عشق تو از هر نوشابه‌ی مستی بخش گواراتر است.

عطر الاولین نشاطی از بوی خوش جان توست.

و نامت خود حلاوتی دل‌نشین است...

چنان چون عطری که بریزد.

خود از این‌روست که باکرگانت دوست می‌دارند.»

- کتاب مقدس / عهد عتیق / غزل غزل‌های سلیمان / باب
سوم / آیه‌ی اول:

«شبانگاه در بستر خود، او را که جانم دوست می‌دارد
طلبیدم.

او را جستجو کردم اما نیافتم.»

- باب پنجم / آیه‌ی ۱۰ و ۱۱:

«محبوب من، سفید و سرخ نام است و بر هزارها افراشته است.

سر او طلای خالص است و زلف‌هایش به هم پیچیده

و مانند غراب سیه فام است.»

اما عشق نامه های اینانا و دوموزی سومری، الهام بخش آیین «ازدواج مقدس» در سومر باستان می شود. بنا به متون سومری عشق اینانا و دوموزی چنان عاشقانه های افسانه ای، با ناکامی روبرو می شود! دوموزی چوپان در زمهری خدایان نیست و از این رو فانی ست! او به چوپانی در دشت ها و چراگاه ها با گله های خویش باقی ماند و در آنجا درگذشت و ناپدید شد! پیش تر اما اینانا، دوموزی را از تقدیری شوم گفته بود:

«دهان تو به دهان من خورده...»

لب های مرا بر سرت فشرده ای...

برای همین است که تقدیری شوم برایت رقم خورده است.»

این تقدیر شوم از آن روست که اینانا فرمانروای آسمان بزرگ، بر آن می شود که در جهان زیرین نیز فرورود و جای خواهرش - صورت منفی و مرگ زای خود، ارشکیگال - را بگیرد و به جهان تاریکی ها نیز فرمان براند! از هفت دروازه ی جهان زیرین عبور می کند و در این هبوط دربان ها یک به یک البسه و زیورآلات او را می گیرند، و در نهایت عریان و بی هیچ قدرت و حجابی به کاخ خواهرش می رسد.

عریانی در این مقام، اشارتی ست به رهایی از همه تعلقات دنیوی و وصالی خالصانه، به مقام الوهی الهی جهان زیرین (الهه ی مرگ)!

ارشکیگال به خواهرش اینانا، نگاه نافذ مرگ می افکند و او

بی‌جان از میخی آویزان می‌ماند! «نین شوبور»، همراه معتمد اینانا، طبق دستوری که پیش از هبوط اینانا، از او گرفته بود، خدایان، انلیل و نانالین را خبر می‌دهد. آنان ابتدا دخالت را جایز نمی‌دانند و اینانا را به سبب دخالت در امور ممنوعه و دخول به وادی مرگ مجرم می‌دانند! اما در انجام، انلیل دو قاصد با خوراک و آب حیات به جهان زیرین می‌فرستد. هفت قاضی جهان زیرین (ایزدان آنوناکی) مانع از صعود دوباره‌ی اینانا شده بودند؛ چراکه جهان مردگان جهانی تاریک و بی‌بازگشت است!

می‌گویند اگر اینانا خواستار عروج به عالم بالاست، می‌بایستی جانشینی بر جای خود بگذارد. پس فوجی از شیاطین (گالاها) با او به جهان بالا می‌آیند تا به‌جای اینانا جایگزینی بیابند و با خود به جهان فرودین هبوط دهند! در ابتدا شیاطین سعی می‌کنند نین شوبور را گرفتار کنند، اما اینانا مانع می‌شود. به چند شهر می‌روند و شهریان عاجزانه به پای او می‌افتند و می‌خواهند که به ایشان ترحم کند! درنهایت، به شهر اوروک می‌رسند و اینانا با تعجب شوهرش دوموزی را بی‌تفاوت، تکیه داده بر تخت شاهی و در شاد خواری می‌بیند! او که انتظار سوگواری همسرش را داشت، با دیدن این صحنه سخت غضبناک می‌گردد.

قسمت چهارم (پایانی)

اینانا شوهر ناسپاس خود را به‌عنوان جایگزین، به دیوها معرفی می‌کند، دوموزی اما در فکر فرار و رهایی است، از

برادرزنش - اوتو - یاری می‌خواهد، پس به خانه‌ی پیرزنی جادوگر پناه می‌برد، اما دیوها او را پیدا می‌کنند. درنهایت دوموزی در خانه‌ی خواهرش - گشتی نانا - پنهان می‌شود، اما این بار نیز با خیانت دوستی گرفتار می‌شود. دیوها با فروبردن دو نیزه در گونه‌هایش او را زمین‌گیر می‌کنند و به جهان مردگان می‌برند. دوموزی طبق آیین سراپا عریان در جهان تاریک و سرد هبوط می‌کند. خواهر و مادر و حتی همسرش با اندوه او را بدرقه می‌کنند و بر او اشک می‌ریزند.

در آیین سوگ خواهر دوموزی (گشتی نانا)، همسر دوموزی (اینانا) را می‌گویند که می‌خواهد عاشقانه خود را وقف برادر کند! اینانا چنین می‌پذیرد که شش ماه از هر سال را دوموزی و شش ماه دیگر را گشتی نانا به جای او، در جهان مردگان اسیر باشد! با این تصمیم اینانا شش ماه از هر سال را به جای همسرش، دوموزی می‌تواند اداره‌ی امور سلطانی را بر عهده گیرد. از جنبه‌ی نمادشناسی قدرت سیاسی چنین میان نماد کشاورزی (اینانا) و نماد دامپروری و چوپانی (دوموزی) نمایندگان دو چرخه‌ی تولید، در نخستین تمدن جهان، تقسیم می‌شود.

دوموزی به معنای «پسر حقیقی» و در مفهوم «کودک در زهدان مادر» در عبری و آرامی به صورت «تموز - تاموز» در فهرست پادشاهان سومری، پیش از سیل عظیم و توفان بزرگ، در مسند پادشاه - چوپان شهر «باب تی بی را» آمده است. دوموزی برابر با ماه تموز در ترکی استانبولی، مترادف با ماه ژوئیه در فرانسه و جولای در انگلیسی، از دهم تیرماه تا نهم مردادماه، اوج گرما و ماه نخست تابستان و زمان باروری

و زایمان گوسفندان شبانی ست.

در باورها دومی، پس از نیم سال گرفتاری در جهان مردگان و زمستان طبیعت، در بهار و تابستان، زمان گرما و حیات طبیعت، دوباره از جهان مرگ برمی‌خیزد و با همسرش اینانا هم‌بستر می‌شود! در سومر باستان این باور را با آیین ازدواج مقدس، میان پادشاه وقت و راهبه‌ی بزرگ شهر تطبیق می‌دادند؛ پس آیین‌های خاصی در آن روز اجرا می‌شد و چنین شروع سال نو و آغاز دیگر بار جهان جشن گرفته می‌شد.

مراسم با معاشقه‌ی لفظی و اشعاری گاه بی‌پرده و اروتیک، میان پادشاه و راهب، شروع می‌شد و درنهایت با مجامعت جنسی آنان در نظرگاه عموم اوج می‌گرفت!

از عشق‌نامه‌های نوروزی سومری:

«محبوب من...!

عشق قلبم!

دست راستت را بر گردنم نهادی،

دست چپت سرم را نوازش کرد،

لب بر لبم نهادی،

لب‌های مرا بر سرت نهادی!»

در روز هفدهم از ماه تاموز، زنان یهودی روزه می‌گرفتند و

بر آستانہی معابد سوگواری می کردند؛ کہ ادامہی سوگواری
بر دوموزی، پادشاہ- چوپان سومری و درام تبعید او بہ جہان
زیرین بہ شمار می آید و یادآور اوست کہ این باور و آیین را
زندہ می کند.

پایان

سایاچی سۆزلری

میر هدایت سیدمرندی

بارها چه در نوشته‌هایم و یا در مصاحبه‌های تلویزیونی‌ام، بارها عرض کرده‌ام که هیچ‌کس نمی‌تواند برای یک بازی قدیمی و یا یک فرهنگ مردم و مراسم تاریخی و یا باستانی یک منطقه، یک مستندی آورده و با کشیدن دیوار آن را مختص یک شهری خاص بداند.

از جمله سایاچی - تکم - چۆمچه خاتین - یاغیش مراسیمی - بازی‌های مختلف بچه‌گانه - مراسم عروسی و مراسم دفع بلا - لایلاما - آغی و...

هرچند بعضی از محققین بدون ارائه سندی معتبر، حاجی‌فیروز را به صدر اسلام برده و آن را نوعی به مبارزه بین ایرانیان و اعراب پیوند می‌دهند، اما قیشدان چیخ‌دی‌لار مرند هم عین حاجی‌فیروزها لباس سرخ می‌پوشیدند و رویشان را سیاه کرده و کلاه نوک‌تیزی بر سر می‌گذاشته و در کوچه و بازار دف زده و خوانده و می‌رقصیدند و شادی می‌آفریدند و به پایان رسیدن زمستان‌های سخت را هم از بابت سرمای شدید و هم از بابت نداشتن امکانات گرمائی مناسب؛ حتی تا

۴۰-۵۰ سال قبل که حداکثر روزی دو بار بخاری با مقداری هیزم گرم و هوای خانه را، کمی معتدل می‌کرد و به‌راستی آب درروی کرسی یخ می‌بست. مردم در عذاب زندگی بودند! و رسیدن نوروز و بهار را مژده داده و پولی می‌گرفتند.

من سیاه نمودن صورت با زغال، چه قیشدان چیخدیلاز مرنندی باشد و چه حاجی‌فیروز تهران را یکی از این دو دلیل می‌دانم:

الف:

معمولاً قیشدان چیخدیلاز را افراد کم‌بضاعت و بی‌بضاعت و بیکار انجام می‌دادند و برای اینکه شناخته نشوند و خانواده‌شان سرشکسته نشود رویشان را با خاکه‌زغال که هم رایگان بود وهم به‌راحتی شسته می‌شد، سیاه می‌کردند.

ب:

می‌خواستند عملاً نشان دهند که روزهای بد زمستان می‌رود و روسیاهی به زغال می‌ماند. (ای توانگرانی که فقط به فکر خود بودید و کمکی به هموعان خود نکردید تا زمستانی راحت را پشت سر بگذارند، ما زمستان را بدون کمک شما به سر آوردیم و روسیاهی برای شما و سرمایه‌بدردنخور شما ماند!)

اما لباس سرخی که حاجی‌فیروزها و یا قیشدان چیخدیلاز مرنندی می‌پوشیدند را محققین برای حاجی‌فیروز، سرخی آتش را دلیل می‌آورند ولی من سرخ‌پوشی قیشدان چیخدیلاز

مردی را این گونه می دانم که رنگین ترین رنگ موجود در طبیعت لاله گون مرد، رنگ قرمز بوده است و به گواه تاریخ؛ مردن مرکز تهیه رنگ قرمزی از کرم مخصوص قرمزی بوده و مردی ها همگی قرمز می پوشیدند و دور نیست اگر بگوییم که مردن رنگ سرخ جامگان بابک دلاور را هم تأمین می کرده اند.

تهیه رنگ قرمز در مرد را امیر تیمور گورکانی هم در خاطراتش نوشته و عارف جهانی لعل شهباز قلندر عثمان مردی هم در ۷۰۰ سال قبل در شبه قاره هند به یاد موطن خود مردن، همیشه رنگ قرمز می پوشید. لذا هندی ها به وی لال یا لعل یعنی سرخ پوش می گفتند...

من قیشدان چیخدیلا را اولین بار در سال ۱۳۶۰ در کتابچه مرحوم دکتر سلام الله جاوید (نمونه هایی از فولکلور آذربایجان) دیده ام.

قیشدان چیخدیلا مردی لباس قرمزی پوشیده و رویشان را سیاه کرده و کلاه نوک تیزی بر سر می گذاشته و دایره زنان جلو مردم را گرفته و می زدند و می رقصیدند و تا از طرف پولی نمی گرفتند رهایشان نمی کردند.

یکی از قیشدان چیخدیلا می خواند:

قیشدان چیخدیخ یازه گیریدخ

بیر پول وئرین کوئینک آلاخ!

دوستش که دایره می زد؛ زدن را قطع و با تعجب می پرسید:

کیمدن آلاخ!؟

و اولی جواب می داد:

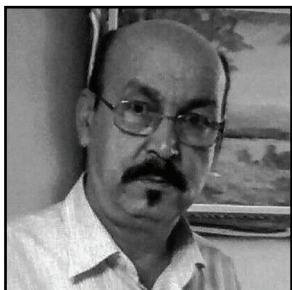
حاجیدان آلاخ، حوجودان آلاخ...!

ممکن است عرایض من نسبت به سیاه نمودن صورت و
غیره اشتباه و یا ناقص و نیاز به کامل شدن داشته باشد که
انتقادات و سخنان دوستان مطلع را به گوش جان می پذیرم.

در زیر عکس منحصربه فردی از رقص قیشدان چیخدیلا را
در مراسمی ۵۰ سال قبل مرند، تقدیم می کنم.

۲۵ اسفند ۱۳۹۸

مناسک و آداب رسوم دینی در تورکمن صحرا

دکتر خانگلدی اونق

ترکمن‌ها هم به‌مانند بقیّه‌ی مسلمانان روزانه در پنج نوبت نماز می‌خوانند. در بعضی حالات، قبل و یا بعد پنج نوبت اقامه‌ی نماز واجب یومیّه، «نماز مستحب» را نیز در عبادات خویش بر جای آورده‌اند. ترکمن‌ها تا آنجا که توانسته‌اند نماز ماه رمضان را در مساجد اقامه نموده‌اند. ایلات در دوران قدیم در صحراهایی که به حالت کوچ در آن اقامت می‌گزیدند، مساجد خویش را «قاراوی / آلاچیق» در نظر می‌گرفتند که در جاهای منطبق با شرایط زمان و مکان، در آنجا برپا می‌نموده‌اند. اما بعد از اسکان یافتن و شروع شهرنشینی ترکمن‌ها در مکان‌های اصلی، مساجد بزرگی را احداث نموده‌اند. داخل مساجد را با قالی و قالیچه و نمدهای بافته‌شده با طرح‌های مخصوص سجّاده دار به‌عنوان جانمایی فرش کرده‌اند.

خانواده‌های متمول ترکمن چند روزی قبل از ماه مبارک رمضان گوسفند، بز و یا گوساله‌ای را ذبح نموده، خویشان و

همسایگان دور و نزدیک خویش را به میهمانی فرامی خواندند و در راه خدا نذر و خیرات بر جای می آوردند. مردان به جای که دعوت شده اند، حضور می یافتند و غذا صرف می نمودند. برای عائله خانواده ها نیز، از غذاهای پخته شده به خانه هایشان می فرستند. به این نوع میهمانی ها که در راه رضای خدا انجام می دادند، «الله یولی» گفته اند. در بین ترکمن ها معمولاً در تمامی شب های ماه رمضان این میهمانی ها برگزار می شده است. آنان به ویژه شب ۲۷/م ماه رمضان را خیلی باعزت و حرمت و باکرامت طی می کرده اند. «آیات» و «سوره» هم در رابطه با این شب وحی شده است. آن شب را به نام «شهر رمضان» «شب قدر / لیلة القدر» نامیده اند. آن شب را بعد از یک میهمانی خوب، با شب نشینی و هم نشینی طولانی به سحرگاهان رسانده اند. همه تا دیروقت با شب زنده داری بعد از خوردن سحری و اقامه ی نماز صبح به خواب می روند.

در ترکمن صحرا سالی دو عید بزرگ، «رمضان» و «عید قربان»، برگزار می گردد. برپائی این اعیاد باشکوه خاصی صورت می گیرد. این مناسبت ها با عناوین «عید فطر» و «عید قربان» هم عنوان شده است. تمامی اهالی روستاها و شهرها در مکان خاصی (مصلای عیدگاه) دور هم جمع می شوند و نماز عید (عاید نماز) را با جماعت برگزار می کنند. در این ایام هر کس لباس نویی که با نیت نیک به مناسبت همین روزها تدارک دیده است، بر تن می کنند. برگزاری عید قربان در ترکمن صحرا به مدت سه روز ادامه دارد. در بعدازظهر اولین روز عید قربان گوسفند، گاو و یا شتری که با نیت نیک تهیه و قربانی می کنند. در مورد هر کدام از این اعیاد روایات گوناگونی وجود دارد. بعد از قربانی کردن هر خانواده در منزل

خود مراسم میهمانی صدقه‌ی عید قربان/ در راه خدا/ بر جای می‌آورند و یا از گوشت قربانی خویش به تعداد هفت خانوار از منازل همسایه می‌فرستند. هر یک از مسلمانان ترکمن خوردن طعام از صدقه‌ی عید قربان را از هفت خانواده از همسایگان، در حکم ثواب برای خود واجب می‌دانند.^۱

ترکمن‌ها دو روز قبل‌تر از اولین روز این دو عید بزرگ را روز پلشتی «کیرگونی/ همسان با روز خانه‌تکانی که در فرهنگ نوروزی در روزهای آغازین سال هست/» نامیده‌اند. در آن روز درون و برون خانه را، از ناپاکی‌ها، پاک و منزه می‌گردانند. یک روز قبل از عید را نیز روز «قوون گونی» گفته‌اند که در آن روز خوراکی‌های مخصوص «چاپاتی، بیشمه» و دیگر شیرینی‌ها را پخته و حداقل بین ۷ - تا از همسایگان تقسیم می‌کنند. در روز عید هم هر خانواده‌ای در خانه‌ی خود سفره‌ای می‌گستراند و آن را با انواع و اقسام غذاها و شیرینی‌ها مزین می‌کنند. ابتدا جوانان، جهت تکریم بزرگسالان، به دیدوبازدید رفته، و عیدشان را تبریک می‌گویند. در میدان‌ها داریست «چاتما» برافراشته و با استفاده از طناب‌های آن «هینگیلدیک» در هوا تاب می‌خورند؛ و آن بدان معنا است که با تاب خوردن گناهانمان از وجودمان خارج و تزکیه با تن صورت پذیرد! به تاب‌های بزرگ‌تر که در ساختمان آن از پنج عدد چوب تیری بلند و بزرگ نژاد «باش شالمان» استفاده‌شده، «چاتما» می‌گویند. به تاب‌های کوچک‌تر «ساللانچاق» گفته‌شده است. همچنین دستگاهی

۱. پورکریم هوشنگ، «ازدواج، عروسی و کشتی‌گیری در اینچه برون»، مجله هنر و مردم، شماره ۸۴: صص. ۴۳ - ۵۰، تهران سال ۱۳۴۸ ش.

با نصب یک تیر چوبی مستقیم و کلفت نژاد در حکم یک ستون در یک میدان مناسب که دو یا چهار طناب در دو یا چهار طرف در قسمت بالای ستون وصل شده و آویخته، تاب گردان درست می‌کنند. نفرات با سوار شدن در این تاب‌ها به‌صورت هماهنگ در هوا تاب دورانی (دایره‌ای) می‌خورند. به این دستگاه یا ساختمان احداث‌شده «آیلاما» نامیده‌اند.

«در ایام عید دختران و پسران نوجوان بازی‌های گوناگونی اجرا می‌کنند. از جمله، شبانگاهان لالائی می‌خوانند. انواع بازی‌های فولکلوریک ترکمنی بر جای می‌آورند.»^۱ با اجرای بازی‌های مربوط به آداب و رسوم خیلی قدیمی «آی زئیت» و یا «آی گئرئک، گون گئرئک» (خواهان ماه، خواهان خورشید) در جستجوی یار مناسب خود می‌گردند. ...

اخيراً وجود اهمیت عید قربان در میان مردم ترکمن، برابر با سندی که در ذیل ارائه می‌گردد، از جانب معلمان ترکمن صحرا مشخص می‌شود.

نامه‌ی درخواست کتبی رئیس اداره‌ی آموزش استان گلستان مبنی برافزایش تعداد روزهای تعطیلی رسمی عید قربان جهت معلمان اهل تسنن استان گلستان به مدت ۳ روز در روزنامه‌ی «صحرا» به چاپ رسیده است. ...

۱. Джилиев А. «Традицион...», /görk.iş./,

مناسک خاص ترکمن‌ها:

بر پایه گزارش‌های ماهنامه «صحرا» قیدشده است که: ضمن تبریک به آغاز فعالیت استان تازه شکل گرفته «گلستان»، انتظار می‌رود با در نظر گرفتن محدوده‌های جغرافیائی و ترکیب جمعیتی آن، همگام با مرمت و برپائی میراث‌های فرهنگی کهن این سرزمین، جهت حفظ آداب‌ورسوم دینی و اعتقادات ریشه‌های آن، مطابق با قوانین جاری به رسمیت باید شناخته شود. برگزاری اعیاد و مناسک دو عید بزرگ «قربان و رمضان» که اعتقادات پایه‌ای در بین این گروه از مسلمانان اهل سنت استان را تشکیل می‌دهد، در قوانین کشوری باید منظور گردد.

در بین ترکمن‌ها برگزاری این دو از اعیاد همیشه باشکوه هر چه بیشتر انجام می‌پذیرد. این اعیاد در بین مسلمانان اهل سنت از ایام کهن جهت برجای آوردن آداب‌ورسوم دینی خود به مدت سه روز بوده است که از چند سال قبل در جمهوری اسلامی از ۳ روز به یک روز تقلیل داده شده است. اهالی گلستان خواهان آن است که مسئولین کشور مدت برگزاری آن را دوباره از یک روز به ۳ روز باید افزایش دهند.^۱

در بین ترکمن‌ها ترکمن‌صحرا علاوه بر مناسک فوق مناسبت‌های شخصی خاصی همچون «آق آش /غذای پلو

۱. ماهنامه «صحرا»، شماره های ۱۳ / ۱۲، اسفند و فروردین، تهران - سال ۱۹۹۹ میلادی، ص. ۴.

-Mahname-ye " Sähra, "šomareha-ye 13/12, esfänd vâ färvärdin, Tehran - 1999 miladi, säf. 4

سفید/» برای هر شخص که پا به سن ۶۳ سالگی مطابق با سن و سال پیامبر می‌گذارد، برگزار می‌کنند. در این جشن و سرور از اهالی دوستان و آشنایان خود دعوت به عمل می‌آورند و با ذبح گوسفندی نذر و صدقات برجای می‌آورند. آن‌ها به سبب رسیدن به سن و سال پیامبر افتخار می‌کنند و خود را خوشبخت احساس می‌کنند. در شب همان روز از مولودخوانان دعوت به عمل می‌آورند و مراسم مولودخوانی راه می‌اندازند، رقص‌های مولانا را برجای می‌آورند.

همین‌طور هم ترکمن‌های ترکمن‌صحرا جهت احترام به وفات یافتگان خویش مراسم فاتحه و مصیبت برگزار می‌کنند. آن‌ها را فراموش نمی‌کنند. به این سبب که افراد فامیل خانواده تا هفت نیا هم‌خون و برادر محسوب می‌شوند و در مواقع قتل برای افراد خانواده هفت نیا خونخواهی مقتول واجب محسوب می‌شود. هرگاه شخص ترکمنی وفات می‌یابد وی را مطابق با قوانین و آئین‌های ملی و شرعی کفن و دفن می‌کنند. ابتدا میت را برای آخرین بار غسل می‌دهند. سپس در کفنی از پارچه سفید می‌پیچند و بر برانکاردی که «سالاجا» نامیده می‌شود، حمل می‌کنند. چنانچه در نزدیکی مسجد باشد در آن یا این‌که در یک میدان عیدگاه بر او نماز جنازه برپا می‌کنند. سپس برحسب وصیت متوفی ۱۰ - ۱۵ نفر مأمور قبرکنی که «گولنگچی» نامیده می‌شود، وی را در نزد افراد وفات یافته فامیل‌هایش بر اساس قوانین دینی و شرعی در قبری که رو به جهت شرقی - غربی کنده می‌شود، روبه‌قبله می‌گذارند و بر روی قبر محافظی از چوب که «غاپثرغا» نامیده می‌شود، می‌چینند و آن را با خاک می‌پوشانند. سطح قبر از سطح زمین بالاتر همچون تپه‌ای کوچک برجای می‌ماند. سپس

جماعت به حیاط خانواده مصیبت دیده می آیند و با صدای گریه ای که بر آن «سس ادمه» نامیده می شود، لحظاتی ناله و زاری راه می اندازند. به این ترتیب در جلوی منزل متوفی چادر مصیبت برپا می کنند. از قاری های مشهور ایل جهت قرائت سوره و آیات دعوت به عمل می آورند. از مدعونی که به آنجا آمدوشد دارند، به سوی سایر اقوام خود خبر فوت متوفی را می رسانند. فردای آن روز اقوام و خویشان متوفی هر کدام بسته به توانائی خود انواع خور و خوراک و یا گوسفندی جهت همیاری های مادی خود، به خانواده مصیبت دیده می آورند و در محل مصیبت خانه مجالس دعا و نیایش های شرعی به عمل می آورند. قرآن ختم می کنند. این مراسم تا هفت دوز ادامه دارد که بعد از ظهر آن روز چهلم متوفی را نیز با نذر و صدقات برجای می آورند و برای خانواده متوفی تسلی می دهند.

در خانواده هایی که توان بهتری دارند، مراسم های نذر و صدقات در روز سوّم، روز هفتم، مراسم ماهانه، چهلم، شصتم، نودمین روز، صدم، صد و بیستم، صد پنجاهم تا یک سال و بعد از ظهر یک سال سالانه در روز وفات متوفی مراسم برگزار می کنند. اموال شخص متوفی را بعد از ظهر روز هفتم در بین عائله وی، اگر نباشد در بین برادران متوفی بر حسب شریعت دینی به «ترکه» می گذارند؛ یعنی اموال متوفی را در بین میراث داران وی تقسیم می کنند. بر سر مزار متوفی همچون هر ملت دیگر بر روی سنگ قبر نام، تولد، روز و ماه و سال متوفی و محل حیات وی کنده کاری شده است، می گذارند. سنگی که بر سر قبور گذاشته می شود در بیشتر موارد از سنگ مرمر سفید به شکل قوچ یا شاخ قوچ در برخی از حالات

دارای دو شانه شبیه انسان ساخته شده است، می گذارند.^۱ آن
بدان معنا است که گذشتگان وی دارای نشان های اونغون
قوچ، یا در اشکال برخی از اونغون مای مرسوم که تعلق وی
را به طوایف بیست و چهارگانه ترکمن ها معلوم می دارد،
می گذارند. ...

تورنتو - ۲۸/۰۵/۲۰۱۹

۱- عسگری خانقاه اصغر و د. م. کمالی، "ایرانیان ترکمن"، /گورکدایش/،
صفحه های ۱۵۸-۱۵۹،

-Äsgäri-Khangah Ä., d.m. Kämali, "İraniyan-e torkm.", /
görk.iş./, sâfha-ye 158-159 .

آذربایجان ائل ماهنیلاری

پرفسور محمدعلی فرزانه

آذربایجاندا شفاهی خالق ادبیاتی نین ان چوخ یایلمیش و خالق کوتله لرینین ایستر گونده لیک حیاتدا، ایشده و استراحتده و ایسترسه ده کیچیک و بؤیوک ییغینجاقلاردا سئوه - سئوه اوخودوغو و دینله دیگی خالق ماهنیلاری، هئچ زامان و هئچ شرایطده، حتی پهلوی رژیم نین استیلاسی ایللرینده دوداقلاردان سیلینمه مییش و انسان دویغولارینا قاناد وئرن سسی یوردون فضا سیندان چکیلمه میشدیر. آذربایجان ائل ماهنیلاری نین نشر تاریخی و اونلارین بدیعی و غنائی خصوصیتلری ایله عمومی تانیشلیق تاپماق اوچون آشاغیدا م.ع. فرزانه نین نشره حاضر لادیگی آذربایجان ائل ماهنیلاری نین مقدمه سیندن پارچالار گتیریریک.

رئداکسیا هئیتی

آذربایجان ائل ماهنیلاری، ایستر سؤز قورولوشو، ایسترسه ده موسیقی آخارلیغی و دویغونلوغو باخیمیندان، آذربایجان موسیقیلی ائل ادبیاتی نین اولدوقجا یایلمیش و خالق آراسیندا، کندلرده و شهرلرده، آغیزداناغیزا دولاشان و ائلاوبا

آراسیندا دۇنه - دۇنه و سئویله - سئویله اوخونان نوعلریندن بیریدیر.

هم ماھر چالیقیچی لارین و اوخویانلارین وسیلهسی ایله ایفا ائدیلمن و هم ده هر بیر سؤز بیلن، دیل آنلایان آذربایجانلی طرفیندن بؤیوک رغبتله اوخونولان و ائشیدیلن بو یاراشیقلی ماهنیلارین هامیدان قاباریق خصوصیتی اوندادیرکی، بورادا سؤز غنائی شکیلده موسیقی ایله بیرلشیر و بونولادا انسان دوغولارینی جوشدوران و اونلارا قولقاناد وئرن گؤزل نغمه لر یارادیر.

حیاتین جور به جور قاینالاریندن و هامیدان چوخ انسانین آرزو، ناکاملیق، سئوینج، حسرت و ایستکلرندن جوشان و خالق بدیعی یارادیجیلیغی نین ان اینجه جهتلرینی اؤزونده عکس ائتدیرن غنائی ائل ماهنیلاری، سؤز قورولوشو جهتدن چوخ سلیس و آخارلی اولورلار. سؤزلره سو آخاری وئرن بو روانلیق، حتی اونلاردا بیر چوخ تشبیه، استعاره و مجازلرین ایشه آپاریلماسی ایله ده اسکیمیر. غنائی ماهنیلارین چوخوندا ایشلنن نقرات (برگردان قاییدیش) لار، اونلارین غنائی جهتدن بیر داها جانلانماسینا و درین تأثیر گؤسترمه سینه یاردیم ائدیر.

اساساً غنائی احساسلارلا دالغانان غنائی ائل ماهنیلاری، اؤز طبیعی آهنگدارلیغی ایله موسیقییه یاخینلاشیر و اونولا آیریلماز بیر سیرداشلیق قازانیر و موسیقی هاوالارینین بیر

چوخو، خصوصيله موغاماتلا بيرليکده و اورتاقلاشا ایفا ائدیلیر.

آذربایجان ائل ماهنیلاری مضمون اعتباری ایله اولدوقجا غنی دیرلر. بونلارین سیراسیندا بیر چوخ امک، اکینچیلیک، تاریخی قهرمانلیق، رسوم و مراسیم ماهنیلاری یئرلشدیگی حالدا، ائل ماهنیلارینین هامیدان چوخ یاییلمیش حیصه‌سینی لیریک (غنائی) ماهنیلار تشکیل ائدیر.

آذربایجان غنائی ائل ماهنیلاری اساساً تک سسلی اوخونور. لاکین بعضی ماهنیلار خور و یا دئییشمه حالیندا اولدوغو اوچون، ایکی سسلی و گاهدان دا چوخ سسلی اولورلار. ماهنیلارین چوخو شور، سه‌گاه، بایاتی شیراز، راست، چاهار گاه و بو کیمی موغاملارا اساسلانیر. ماهنیلار وزن و ریتم باخمیندان دا چوخ رنگارنگدیرلر. ماهنیلارین وزنی، قوشما، بایاتی، گرایلی، دوبئیتی و آیری آیری خالق شعری قالبیلاریندان تشکیل اولور.

وحشی داغ چیچکلرینین رایحه‌سینی داشییان بو گؤزل ائل نغمه‌لری و اونلارین موسیقی ایله اولان الفت و آیریلمازلیغی، چوخدان بری و حتی دئمک اولار کی، آذربایجان موسیقی سی نوتا آلینان گوندن آذربایجانین معروف آهنگسازلاری و اوخویانلاری اوچون توکنمز بیر قایناق اولموشدور. اوسترینه موسیقی آهنگی قویولان گوندن، بو ماهنیلارین هر بیر آیری آیری خواننده‌لرین طرفیندن و جور به جور موسیقی سازلاری و حتی دسته‌جمعی ارکسترلر ایله ایفا ائدیلیمیشدیر.

جنوبی آذربایجاندا ائل ماهنیلاری هامیدان چوخ «سازاندا» دسته‌لری طرفیندن تویلاردا و ییغوالاردا (شنلیک اوچون قورولموش مجلس‌لرده) چالغی آلتلریندن تار، قوال، ساز، کامانچا، قره نئی، قارمان ایله اوخونماقلا خالق آراسیندا یاییلیر و هر یئرده، ائودهائشیکده آغیزلارا دوشور و دیلر ازبری اولور. بورادا اوزون ایلر آذربایجان دیلینده کتاب و مطبوعاتین نشری قدغن اولدوغو اوچون، بو خصوصدا چیخان کتابلارین سایبی آز و سئیرک اولموشدور. ائل ماهنیلارینین جنوبی آذربایجاندا چالقیچیلار دسته‌لریندن علاوه ۱۳۲۴نجی ایله تشکیل ائدیلمیش آذربایجان ملی ارکسترینین ده دگرلی تاثیر اولموشدور. بو خصوصدا نشر اولونان مجموعه‌لردن بیرسی ده ائله همین ایله تبریز موسیقی اوستادلاریندان حسن عذاری طرفیندن توپلانیب و «تورکی تصنیفلر، به ضمیمه خود آموز و طرز کوک تار و دستگاه‌ها» آدیله چمن آرا مطبوعاتی طرفیندن نشر ائدیلمیشدیر. مجموعه ده موسیقی دستگاهلارینین آدلاری و ردیف‌لری توضیح وئریلیب و چالغی آلتلرینین آیری‌آیری دستگاهلار اوسته نه سایاق آکورد (کوک) اولماقلاری باره‌ده معلومات وئرلیدیکن سونرا، یوز ایگرمی دن چوخ ائل ماهنیلارینین متنلری (سؤزلری) چاپ ائدیلمیشدیر. مرحوم عذاری‌نین توپلادیغی بو مجموعه اؤزلوگونده مکمل بیر آرشیو اولدوغو حالدا، اورادا سؤزلرین یازیلیشیندا و ها بئله چاپیندا چوخلو یانلیشلار گئتمیشدیر.

آذربایجان ائل ماهنیلاریندان بیر سیراسینا اؤز صفحه‌لرینده یئر وئرن بیر آیری مجموعه، ۱۳۲۹نجی ایله آذربایجان تئاتر

و موسیقی خادملریندن پرویز پرویزی طرفیندن «مجموعه جدیدترین ترانه و تصنیف‌های رادیو تهران و رادیو تبریز: فارسی محلی گیللی کردی نشاط انگیز (غربی) به انضمام بیوگرافی هنرمندان و هنرپیشگان آذربایجان (جلد اول)» عنوانی ایله نثر ائدیلمیشدیر.

کتابین داشیدییی عنواندان آنلاشیلدییی کیمی بورادا آذربایجان ائل ماهنیلاریندان علاوه، فارسی، کردی، گیللی و غربی (نشاط انگیز!) ماهنیلاردا وئرلمیش و اوگونکو حاکم سیاستین سانسوروندان قورونماق اوچون آذربایجان سؤزو یئرینه (محلی) سؤزو ایشله دیلمیشدیر! بو مجموعه نین ده چاپیندا چوخلو یانلیشلار گئتمیشدیر.

اوچونجو مجموعه، «ترانه‌های ملی فارسی آذربایجانی» آدیله ۱۳۳۱نجی ایلهده تهراندا توپلایانی معلوم اولمایان ۱۶۴ صفحه لیک کتابچادا ساغ طرفده فارسی و سول طرفده آذربایجانی ترانه لر چاپ ائدیلمیشدیر. بو مجموعه سؤزلرین دوزگون یازیلیشی و ماهنیلارین آیدینلییی جهتدن قاباقکی آدی چکیلن مجموعه لردن داها تمیزدیر.

بونلاردان علاوه، ۱۳۴۱ و ۱۳۴۳ نجو ایللرده تورکی (تورکجه) ترانه لر عنوانی آلتیندا حسن مجیدزاده طرفیندن توپلانیب و آتروپات کتاب ائوی نین مباشرتی ایله نشر اوموش ایکی جلدلیکده، بیر سیرا آیری آیری معاصر و کلاسیک شاعرلر طرفیندن قوشولموش ماهنیلار و غزللرایله بیرلیکده

بیر سیرا ائل ماهنیلاری دا درج ائدیلمیشدیر.

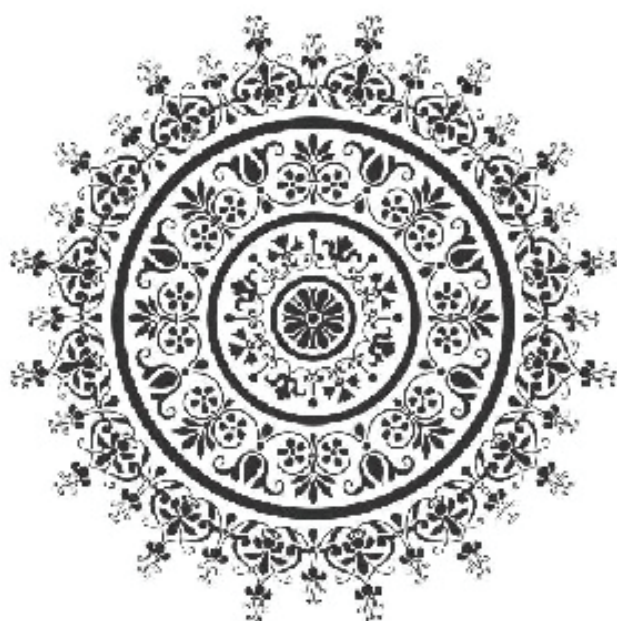
یوخاریدا آد ائدیلن مجموعه‌لرین اونلاردا یانلیشلار و چاتیشمازلیقلارا باخماریق، اختناق ایلرینده توپلانیب چاپ ائدیلمه‌سی، آذربایجان موسیقیلی خلق ادبیات ساحه‌سینده گؤرولن تقدیره لایق چاپ ائیلمه‌سی، آذربایجان موسیقیلی خلق ادبیاتی ساحه‌سینده گؤرولن تقدیره لایق ایشلردن بیر اولموشدور.

۲۲ بهمن انقلابیندان سونرا، جاودان جوان یاشلاریندا وفات ائتمیش روحو شاد منیژه خانیم علیپور، م.ع، فرزانه نین گؤستریشی ایله ۱۹۷۰ میلادی ده مسکودا چاپ اولموش «آذربایجان لیریک خالق ماهنیلاری» عنوانلی مجموعه‌نی کریل ایفباسیندان رایج الفبایا کۆچوروب و اللی دن چوخ ماهنی نوتلاری ایله بیرلیکده، ۱۳۶۲ ده «آذربایجان خالق ترانه‌لری» عنوانیله چاپ ائتمیشدیر. بو مجموعه بیرینجی چاپدان سونرا یئنه افست ائدیلمیشدیر. تاسف اولسون کی، خانیم علیپور دونیا یا چوخ ارکن گؤز یومدو و امک صرف ائتدیگی اثرین بو سایاق گئنیش یاییلماسی نین شاهی اولایلمه‌دی. بو یورد سئور ناکام امکدشین خاطره‌سینی عزیزله‌مک اوچون اونون حاضرلاییب چاپ ائتدیردیگی «آذربایجان خالق ترانه‌لری» اثرینی عینا «آذربایجان ائل ماهنیلاری» نین سونوندا یئر وئریریک. بو سون ایللرده، اوتایدا یاییلان مجموعه‌لر اساسا آذربایجان فولکلوریک ماهنیلاری، جلد ۱، ۲ کۆچورن: «ح.اولدوز» و آذربایجان تصنیفلری،

كۆچورن: «ح.ا» تبریزده مهران انتشاراتی طرفیندن نشر
 ائدیلمیشدیر. بو ایکی مجموعهده ده، خصوصیه بیرینجی
 مجموعهده، بیر سیرا خالق ماهنیلاریندان و اونلارین
 نوتلاریندان اؤرنکلر وئریلمیشدیر.

«آذربایجان ائل ماهنیلاری» عنوانی ایله اوخوجولار او
 خصوصیه بو ماهنیلارلا مارقلاقلانلارا تقدیم اولونان بو مجموعه،
 ائل ماهنیلاری داها توپلوم و اولدوقجا اوخوناجاقلی و ممکن
 قدر دوغرودوزگون شکیلده چاتدیرماقدیر. چوخ آیدیندیر کی،
 بو مجموعهده توپلانان ائل ماهنیلاری، بوتون آذربایجان ائل
 ماهنیلاری اؤز قوینونا آلمامیش و آلا دا بیلمزدی.

بورادا وئرین ماهنیلار، ایللر اوزونو فولکلور ال یازما
 دفترلرینه آلینمیش و بو مجموعه ده چاپا حاضیرلانیدی
 سیرا دا بیر داها الده اولان منبعلرله تطبیق ائدیلمیشدیر. اول
 بیلسین کی، اونلارین ایچره سینده سؤزلری معین شاعردن
 اولان ماهنیلار دا گئتمیشدیر. آنجاق بیر و حتی بیر نئچه بئله
 ماهنی نین دا بو مجموعهیه داخل ائدیلمه سی، اونون خالق
 ماهنیلاریندان توپلانمیش بیر دسته گول کیمی بو ماهنیلاری
 سئونلره تقدیم ائتمک ایشینه ضرر یئتیرمیه جک.

آذربایجان شفاھی خالق شعرى و
هئجا وزنى نین اینکشاف تاریخی

سدنیک پاشا پیرسولطانلی

کۆچورن: احد فرهمندی

آذربایجان^۱ خالق شعرینین اینکشاف مرحله‌لری^۲

تاپماچایا تورکلر بیلمه‌جه دئییر. لاکین، بیلمه‌جه ایله تاپماچانین بیزیم فولکلوروموزدا فرقی وار. تاپماچا اوشاقلار اوچون یازیلدیغی حالدا، بیلمه‌جه‌لردن دیپلوماتیادا و ایکی سئوگیلی آراسیندا عقلی- ماهیتی اؤیرنمکده استفاده ائتمیشلر.

نظامی‌نین «اسکندرنامه» سینده بئله بیر بیلمه‌جه‌دن استفاده ائدیلمیشدیر. دارا اسکندر بیر چووال کونجوت گؤندیریر. اسکندر ایسه قوشلارینی بوراخیب کونجوتو دئلتدیریر. دارا دئمک ایسته‌ییردی کی، قوشونوم کونجوت کیمی سایلیم‌ازدیر. اسکندر ده عیانی شکیلده ثبوت ائتدی کی، اونو قوشونوما بیر-بیر دئلتدیررم.

بیلمه‌جه‌لردن قدیم‌لرده تکجه دیپلوماتییا ساحه‌سینده

۱- آچیقلاما: بو یازی‌نین ایلك بؤلومونو ائل‌بیلیمی درگیسی‌نین ۱۱۸ جی ساییدا اوخوماق اولار.

دئیل، عینی زاماندا، سئوگی، محبت عالمینده ده استفاده اولونموشدور. اونو دا بیلیمک لازیمدیر کی، بیلیمجه لر نثرله اولور. نظامی نین بیلیمجه لر ی نظم شکلینده قلمه آلماسی، اونون شاعر صلاحیتیدیر. لاکین، بیلیمجه لر ناغیل و روایتلر داخلینده نثرله دیر.

کرکوک ناغیل لاریندا دا بیلیمجه لره راست گلینیر. کرکوک ناغیل لاری حجمجه کیچیک اولدوغوندا بعضاً بیر ناغیل ائله بیلیمجه ایله ده تاماملانیر. «یولا نردیوان آتاق» ادلی کرکوک ناغیلی بونا مثال اولاییلر. ناغیلین

قیسا سوژتتی بئله دیر:

... بیر قوجا ایله گنج یول یولداشی اولور.

جاوان دئییر:

-عمی، گل یولا نردیوان آتاق.

قوجا بیر شئی باشا دوشمور. اونلار بیچیلیمه میش بیر زمیه چاتیرلار.

-عمی، بو اکی نین محصولو یئیلیب، یا قالیر؟

قوجا پرت اولور. نجه یعنی، بیچیلیمه میش محصول نجه یئیلیر؟

بیر آز گئتدیکدن سونرا گؤرورلر کی، قارشیدان بیر دسته آدام جنازه گتیریر. اوغلان دئییر:

-عمى، گۆرەسن تابوتداكى اۋلودور، يوخسا دىرى؟

قوجا دئير:

-سنىن سواللارنى منى بئز دىردى.

كىشىنىن بىر غاغىلى قىزى باردى. قوجا گۆردوكلرىنى قىزا دانىشىدى. قىز دئدى:

-آتا، او اوغلان بۇيوك غاغىل صاحىبىدور. او، يولا نردىوان آتاق دئمكلە، يعنى صحبت ائدك، يول بيتسىن-دئيب. ايكىنجى دە، زمىنىن محصولو يئىيلىپ يا دورور. اگر صاحىبى بورج آلىپ يئىيىسە، محصول اونون دئىل، آلمايىسا محصول اۋزونه قالاچاق دئيب. اوچونجو دە، اگر تابوتداكى اۋلونون يوردوندا اۋولادى قالىسا، اۋلمەيىپ، يوخ، قالمايىسا، اۋلوب-دئمك اىستەيىپ.

قىز اون ايكى اپك(چۆرك)، اوتوز يومورتا بىشىرىپ، آتاسى يله اوغلانا گۆندردى. كىشى چۆركدن و يومورتادان يولدا يئمىشىدى.

اوغلان آچىپ گۆردو كى، باغلامادا اون بىر چۆرك، ايبىرمى يئددى يومورتا وار.

اوغلان دئدى:

-عمى، ايلىنىز اون بىر آى، آينىز ايبىرمى يئددى گوندور؟

كىشى مات-معطل قالىپ اوغلانىن دئدىكلرىدن بىر شئى

باشا دوشمه يه رک گئری دؤنور و باش وئر نلری اولدوغو کیمی
قیزینا دانیشدی. قیز آتاسینا دئدی:

-بابا، سن یولدا بیر چؤرک، اوچ یومورتا یئمیسن.

قیز اوغلانی چاغیر تدیریب تانیس اولدو، عاگیل لاری اوست-
اوسته دوشدو یوندن بیر-بیرلرینی سئودیلر و ائولندیلر.^۱

تاپماجالارین طبیعی آخاریندا دا دوداق دگمز تجنیسین
چوخ ساده، لاکین طبیعی و گؤزل بیر نمونه سی، داهای
دوغروسو، بو نمونه نین ایلک فورماسی میدانا چیخمیشدیر.
دوداق حاقیندا دوزلدیلمیش تاپماجا بئله شکیللنمیشدیر.

ننه یه دگمز، بابایا دگر،

خالایا دگمز، بیبی یه دگر.^۲

آذربایجان تاپماجالاری ایچریسینده ده ایکی بئله نمونه یه
راست گلیریک. همین تاپماجالار دا دوداق حاقیندادیر.

دَی، دَی، دئیرم دگمز،

دَگمه، دَگمه دئیرم، دگر. یاخود:

گل، گل، دئیرم گلمز،

۱ - آذربایجان فولکلورو آنتولوگیاسی. (عراق-تورکمن جیلدی). باکی-
۱۹۹۹. صص. ۳۴۶-۳۴۷.

۲ - غضنفر پاشائیو «کرکوک تاپماجالاری حاقیندا» (مقدمه)، کرکوک
تاپماجالاری (توپلایانی و ترتیب ائدنی غضنفر پاشائیو)، گنجلیک، باکی.
صص. ۶-۷.

گلمه، گلمه دئیرم گلر.

داها بیر اوچونجو اؤرنک ده وارکی، او تکجه دوداق دگمز
تجنیسی نین باشلانغیجی دئییل، هم ده یانیتماجلارین بلکه
ده جوجرتیسی دیر. اولکی نمونه لر بئیت-بئیت دوزوملندیگی
حالدا، بورادا دؤردلوک شکلینده یارانمیشدیر.

ننه یه دگمز، بابایا دگر،

خالایا دگمز، بیبی یه دگر.

دگنه دگمز، دگمزه دگر،

آلاها دگمز، بیلاها دگر.

بو، دوداق دگمز شعر نؤوعونون ایلکین فورماسی دئییل، بس
ندیر؟ فولکلور نمونه لری سفاریشله یارانمیر، اونو فولکلورون
اؤز طبیعی آخاری یارادیر. یازیلی ادبیاتدا، ائله جه ده،
عاشیق یارادیجیلیغیندا چوخ ساییلی نثر و نظم نمونه لرینین
ایلک چئشنیسی بیتیب توکنمه یین فولکلور خزینه سیندن
آلینمیشدیر. البته، بونلار فیلولوژی^۱ آختاریشلار و تحلیل لردیر،
دیله چیلیک باخیمیندان باشلاناجاق آراشدیرمالار داها یئنیه،
داها گرکلی نتیجه لر اده ائده جکدیر. کرکوک فولکلوروندا آتا
سؤزلرینده، تاپماجالاردا بنزری اولمایان ایفاده لر، رنگ-رنگ
بدیعی چالارلار وار کی، اونلارین یانیندان اؤتری بیر نظرله

۱ - فیلولوگییا: هر هانسی بیر خالقین دیل و ادبیاتینی اؤیره ن
علملرین هامیسی نین بیرلیکده آدی. آذربایجان فیلولوگییاسی. آنتیک
فیلولوگییا. شرق فیلولوگییاسی. آنتیک دؤور عابده لرینین اؤیرنیلمه سی
ایله فیلولوگییانین سرحدلری گئنیشلندی.

كئچمك اولمور.

خورما آغاجی حاقیندا:

اوزون-اوزون اوزانی، گلین کیمی بزه‌نی.

کۆرپو حاقیندا:

آیاغیندان سو ایچیر، اوستوندن گلن کئچیر.

نار حاقیندا:

یومرو-یومرو یوواسی، یوز اللیدی بالاسی.

قولاق قافییه سیندن دوزلدیله رک دگیرمان داشی حاقیندا:

گندر-گلر یئرینده، آلتون کمر بئلینده.

گنجه-گوندوز یول گندر،

یئنه دوروب یئرینده.

تاپماجادا دیل آیدینلیغی وار، آنلاشیقلیدیر، موجردلیکدن
اوزاقدیر، دیل، فیکیر غلیظلیگی یوخدور. کرکوک
تاپماجالارینین اصل مزیتی ده بوندادیر.

*آغ آتیمی ناللا دییم، استانبول یوللا دییم. (مکتوب)

*آغالاردان سئچیلیر، آیدا بیر دون بیچیلیر. بیرجه ایل
سپیلنده، یئددیجه ایل بیچیلیر. (یونجا)

*آغزی آشاغی، تۆکولمز، قیراغی چپر، سۆکولمز. (گۆز)

آشاغيداكى منظوم تاپماجادا شيرين بير يومور دا وار.

※آتارام ياتماز، پالچيغا باتماز. آند ايچيبيد ير كي، پيدا
گئتمز. (سهنك)

دوغرودان دا، سهنك قيزلارين، گلينلرين بئلينده،
چيييننده بولاغا گئديب- گلير. بورادا بديعى بير لؤوحه ده
وار. پروفيسور غضنفر پاشايئو عراق-توركمن فولكلوروندان
آذربايجانا بير-بيريندن قيمتلى خالق ادبياتى اؤرنكلرى
گتيرميشدير. بونلارى دريندن-درينه اينجلمك، گنجليگه
چاتديرماق، اونو سئوديرمك عاليملريميزين وطنداشلىق
بورجودور.

تاپماجالار باغلاما-باياتيلار آراسيندا بوى وئرن ميناره لر،
باغلاما-باياتى و قيغيل-بند-قوشما دئيشمه لر يول
آيريجيندا ماراقلى بير خالق پوئزياسى نمونه سيدير. «آ
مينى-مينى، ميناره» دئيه-دئيه، طرف مقابل لر سؤز دؤيوشونه
گيريرلر. بو داها چوخ قيز-اوغلان دئيشمه لرى شكلينده
گؤستريلىر.

قيز:

-ئئجه دير، ها ئئجه دير،

گوندوز دئيل گئجه دير.

سندن بير خبر آليم،

۱ - پوئزيا: شعر، نثر و ...

گۆڭدە اولدوز نئچەدیر؟

اوغلان:

-هانارام، ها هانارام،

عشق اودونا يانارام.

سن پیللکن قوردورسان،

من ده چیخیب سانارام.

تاپماجالارین هر بیرى انسانى دوشوندورن، دویغولانديران
بیتکین بیر اثردير. آشاغیداکی نمونه باغلاما-باياتییا بنزسه
ده، منظم تاپماجا اولراق، اوندان سئچیلیر. بورادا مراجعت،
دئیم طرزى باشقا جور اولور.

آی دوغدو، ها آی دوغدو،

گۆیدن یئرہ نور یاغدی.

آناسی بئشیکده ایکن،

قیزی بیر اوغلان دوغدو.

منظم تاپماجالارلا باغلاما- باياتیلار داها چوخ دئیم
طرزین، ایفاده سئچیمینه گۆره فرقله نیرلر. بورادا انسانى
چاشدیران بئشیکدی. اصلینده ده بئله دیر: قیزین آناسی
آغدامین بئشیک کندینده اولارکن قیزی اؤز ائولرینده، باشقا
کندده بیر اوغلان دوغوب. بو مضموندا تاپماجالار باياتی-
باغلامالارا چوخ مئیلیدیر.

تاپماجانى آچماق اوچون زنگين بيلگى، گئنىش معلوماتا
صاحب اولماق طلب اولونور. يئر و گوۋى حاقيندا، تورپاغين
فاوناسى، فلوراسى حاقيندا زنگين معلوماتين اولدوغو كيمى،
جغرافى مكانلارى دا ياخشى بيلمه لىسن.

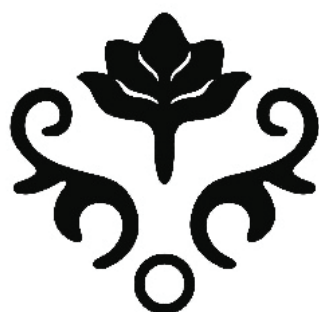
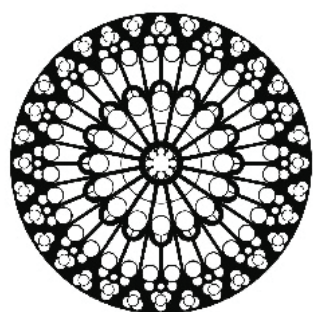
بىر يارادىجىلىق پروسئسى اولارق تاپماجالاردان سونرا
باغلاما-باياتيلار فورمالاشيب يارانمىشدير. مضمونو، يعنى
كۆينگى تاپماجا، فورماسى باياتى اولان باغلاما-باياتيلارا، اونا
گۆره، عىنى زاماندا، تاپماجا-باياتى دا دئييلير.^۱

تاپماجالار ساده، اوشاقلارين ياش پسيخولوگىيالاينا
اويغون بىر طرزده قورولور. لاکين، عىنى سۆزلىرى، باغلاما
باياتيلار حاقيندا دئمك چتیندير. تاپماجا ايله باغلاما-
باياتيلارين اؤزلىنه مخصوص بىر چوخ فرقى خصوصيتلىرى
واردير.

آردى وار....

۱- سدنیک پاشا پیرسلطانلی. «هئجا وزنلی تاپماجالارین اینکیشافی». گنجه، «آگاه»-۲۰۰۱.

۲ - پسيخولوگىيا: روانشناسى، روح و روان و اعصابا باغلى علملر.

آغار تیلار

هاوار عبادی

سود

قویونو گونده ایکی دؤنه ساغارلار. هر دفعه قویونو بئرهلاییب ساغارلار، بیرینجی ساعات ۱۲ - ۵/۱۱ ده، بیر ده گون اورتادان سونرا ساعات ۵ - ۴/۵ ده. بئر ده داشدان کلج^۱ یادا چپردن اولار. اولده بئله بیر قازانین آغزینا، بیر تمیز آغ پارچا باغلارلار کی «مزر»^۲ دییرلر - قازانا دا بئر قازانی دییرلر. اونون اوستوندن ده بیر آیریسینی باغلارلار، آخیردا دا بیرینی باغلارلار کی اوچ اولار، سوندا کی اؤنملی دئیل آغ یا باشقا رنگده اولار. هامیسی دا اوچ بوجاقلی (مثلت) شکلینده اولار. اوسته کینی آرادا بیر نئچه دؤنه یادا سودو دئیشنده آچیب،

۱- کلج: داویره‌وی شکیلده، آدام بویدا، داشدان قورولموش حصار.

۲- مزر: آغ بئزدن یادا هومایین پارچادان اولار.

چیرپارلار کی سادیر^۱ یو خسا قیغی قالماسین.

ناھاردان قابا قکینی شیرپزه یوللایب، گون اورتادا کین دا
اؤزلرینه ساخلائی، قاتیق - پنیر ائدرلر.

قاتیق (یوغورت)

سودو اوجاق اوسته آسیب، یاواش - یاواش اودلارکن
قاتیشدیرارلارکی قازانین دیینه یاپیشیب چالیب،
چورومه سین. بیشدیکدن سونرا، بیر بوجاغا چکیب کفگیرله
قاتیشدیرارلار. کؤپویو داغیلیب قایماغی صاف اولسون.

آز زامان سونرا سود قایماق توتوب، سویدوغوندا، بیر آز
ایستیزی قالاندا قایماغی بیر یئردن دَلیب دامازلیغی سوده
تؤکوب، اوستون باسدیرارلار. (دامازلیق دا ائله جیققیلی پیلا
قاتیق اولار کی سود قاتیب چالیب تۆکرلر قازانا) داها قایماغی
قاتیشدیرمازلار. قایماق توتماز. چالاندا دا گرک باخسان چوخ
ایستی یادا سویوق اولماسین. ایستی اولسا تورش اولار، سویوق
دا اولسا اویماز، دَلمه اولار. بیر ساعات - ساعات یاریمدان

۱- سادیر: بوتون حیوانلاردا اولار آما قویوندا چوخ ایشلنر.
سادیر قویون سودویو قویروغونا، ال آتینه دَیب توز تورپاق،
پئینه یاپیشیب شیرهنر، اونا سادیر دئیرلر. چوخ دا قالسا
داش کیمی برکیب شاققیداق اولار. قویون قاچاندا بیر- بیرینه
دَگر شاققیدار، اونا گۆره شاققیداق دئیرلر.

سونرا ائله كى اويوب قاتيق اولدو، اوستون آچارلار. اويماسا
يئنه بير آزدا باسديريپ گؤزلرلر.

اويسا دا اوستون آچارلار سرينليير. سحر تئزدن زرنج
آروادلار، دان سؤكولنده قايمارين ييغيپ، تولوغو آسيپ
قاتيغى تولوغا بوشالديپ، قاتيق قدرده بولاقدان سو گتيريپ
اونا آرتيرارلار. باشلارلار چالخالاماغا. اوندان سونرا آرادا تولوغو
آچيب باخلارلار، ائله كى ياغا دوشدو، بير آزدا سو آرتيرارلار،
باخاندا بيردن گؤردولر كى سويوق گليب قاتيق قيژقيريپ،
بير آز سو قيزديريپ ايلينقى سو توكولركى ايستيلهنه، ياغى
دورولا - ياغ گله. يوخسا بيردن ايستى اولوب، ياغ آيرانا
قاتيشيب اونادا گرگ سويوق سو توكهسن - ايستى گلسه
ارينيك اولار.

بير ده تولوغا گون دوشسه اوستونه چاتمايا بير حاجيم يا
بير زاد آتاسان كى كؤلگه اول، ايستى دوشمهيه، سرين قالا.
بيردن قاتيغى آز اولسا، سويو چوخ اولسا، نه قدر چالخالسان
ياغ وئرمز، گرگ قاتيق آرتيراسان. ياغى گلر. اوندان سونرا
كرهسينى الدن سالماييب ييغارلار بير كاسايا، بير زادا قوبارلار
قالار.

آيرانى دا قازانا بوشالديپ، اوجاقدا آسارلار قاينار شورو

قاتیشدیرمازلار. اودو ملایم یاندرارلار، اؤزو پیرتللایار، اوزو گلنده یئرہ قویوب تئشتین یا قازانین ایچینده توربایا تۆکوب، چاتمادان یادا اوجا بیر یئرن آسارلار سویو گئدر، تئشده شورو قالار.

اونودا اوجور یییرلر. کرہ - یاغا قاتیب یییرلر. یادا پنیرہ قاتیب موتال ائرلر. یادا قورود ائرلر.

سویونا دا دری ایسلادارلارکی آشا گلسین، یادا قاب - قاجاق یویارلار. بیر ده آیرانی اوجاق اوستہ آسیب، آزجا - آزجا ایشیلتی کیمی اودون قویوب، تئز - تئزده قاتیشدیرارلار چورویوب، یادا پیرتلاماسین، آلا چوروموش اولسون. شور کیمی ده برکیمہ سین، قاینارا دوشنده کی قاتیق کیمیدی اونو قویارلار کنار. او جور قالب دورولار. گۆی سویو اوزہ چیخاندا، کاسایلا او گوی سویو یاواشجانا ییغارلارکی آلتینا قاریشماسین، دیبین قاتیق کیمیسینی بیر قابین ایچینده توربایا تۆکوب ائحمال قویارلار قالار. سویونو وئر - گۆی سویو چکیلیب سوزمہ قاتیق کیمیمی قالار، اونادا «جورتدان» دیییرلر - یئمہ لی ده اولار. آشا دا قاتارلار.

کره

کره نین بیر قیسمین اؤزلری ایندی یییرلر، قالانین دا زومار اوچون پاییزا قدر ساخلاییب، سونرا ساری یاغ ائدیرلر. ایندیکی اؤزلری یئمک اوچون ال دریسینه (چپیش دریسینه یادا قوزو دریسینه اوندان سونرا آت اوزونه ییغارلار، اونو دوزلامازلار، یئمک اوچوندو. اما اگر زومار اوچون ییغسالار، زومارا بیر کئچی دریسین کی قورودولوب، شور سویوندا ایسلادارلار، او شور سویو درینی چوخ دادلی، طاملی ائلر. سحر ایسلادیب آخشام ساغینندان سونرا چایدا یویوب، اتین - متین آرتیلائیب تمیزلرلر. کوتون باغلائیب، جوحلرین ده باغلائیب سویوق سویلا یالادارلار. سویوق سو قویماز یاغ دریه یاپیشا. (موتالی توکلو اوزونه ییغارلار یاغی آت اوزونه)

تولوقدان چیخارداندان سونرا، داش دوزو کی چینقیل کیمی دارتیبلار یاغا سپیب او زومار دریسینه ییغارلار.

اریدینجن اونو او دوزدا ساخلایار. اریدنده ده دوز سپمزلر. یاز آچیلاندان ییغارلار، گوزدهیه ییغیلاندان سونرا اریدرلر. اریدنده ده ایندی اللی کیلو اولا - یوز کیلو اولا، بیر قازانا تۆکوب اوجاقدآ آسارلار. (داها دوز آتمازلار) اوجاغین آلتی یاواش - یاواش اولارلار کی یاغ داشماسین. آلتی ایتی اولسا

ياغ داشسا بير دامجى قالماز، اونا دا اريتمه ميشدن قاباق بير مس قاب الدە قويارلار، ياغ داشسا گرک او مس قابى ايچينه آتاسان سو زاد تۆكەسن بير دامجى قالماز. داشماغى چوخ چتين اولار.

اريدىكجن اوزونون كۆپويون يىغارلار. آزجادا اۇن سپرلر، ديبينده آزجا تورتاسى قالار. بيردهكى ياغين توكو زادى قالماسين، بير قول گوى تىكانى يويوب، چيرپيب، تميزلييب، تر - تميزين ياغ قايناياندا ايچينه ساليب دولانديرارلار كى، نمە توكو - موکو اولسا اۋزونه ييغيب، آريتلا. اريدن سونرا قويارلار كنارا سويويار. باخارلار ائله كى تورختادى، بارماق يانديرمادى، اونو چيريشە يادا هيزەيە تۆكرلر، ديبينده قالان تورتاسينا دا اۇن چاليب قويماق ائله ييب، قونشو آراسى ييپرلر. يادا ائله اوجورون يپرلر. ياغ اريدنده نچە قونشو اولسا هاميسينا پايلارلار. ياغين دا ارينمە ميشينه كرە، ارينميشينه دە سارى ياغ ديپرلر. بير دە تورتنى دولمايا قاتيپ يادا كوممە پيشيررلر.

سوغانى نارين دوغراييب، ياغدا پورته درلر (تفت وئرلر). شومونو، جاجيغى، گيجيرتيكانى^۱ دوغراييب، قاتيشديريب

۱ - شومون، گيجير تيكان، جاجيغ: گۇيرتى آديدير.

پۇرتدەدرلر، شور قاتیب، تورتایلا دا اونو خمیر ائللر، اونلارین دا آراسینا تۆکوب اوج- قولاغین باغلارلار، اوجاقدا ساچا سالیب، او اوز - بو اوزون قیزاردارلار کی اونا دا «قلین» دیییرلر.

قیزارانان سونرا بارماق - بارماق دلیب، کره - یاغ قویارلار. ارییب ایچینه جومانان سونرا، یییرلر. چوخدا یئمهلی اولار. آما ساج اولماسا، ائله او سایاق کۆزه سالارلار، ایکی طرفی ده قیزارار یئنه دلیب یاغ قویارلار، پیشندن سونرا گۆتوروب دستماللا کولون سیلیب یییرلر. اونا دا کوللو کوممه دیییرلر. اونون دا مثلی وار. بیردن یا وقت اولمادی یا دا یئدیله بیر آزی سحره قالدی یئنه ده کۆزه ده ایسیندیریپ، یاغ قویوب یییرلر کی، آز اولار اوستونده دارتیشما دوشر. اونا دا دییرلر: «کوللو کوممه سحره قالدی، مازاماتا میندی.»

چیریش

چیریش اونونو آغ پارچایا چکیب بارداق کیمی ائللر، نه قدر گون قاباغیندا قالسا هئچ زاد اولماز، آما سو دیسه خمیر اولوب آرادان گئدر، یانی سو اؤلومودور.

هیزه

هیزه نی تکه (اثرکک کئچی) دریسیندن ائللر. درییه آغ

چوغان، آرپا اونو بىردە قاتىقلا آشا قويوب اووارلار. توماش^۱ كىمى اولار، اوندان سونرا دوشابىنان اووارلار ساخسى كىمى اولار. كوتون، قولپلارين باغلارلار. اوندان سونرا پىله يىب سوزمە يىنە باخارلار كى، هئچ يئردن سوزويو اولماسين. ياغى دا تۇكنده گرگ يئنە دوشابىنان يالادىب، سىيرەسن دوشاب ياغى ساخلار. سونرا ياغى تۇكەسن.

پنير

بئردەن سودو گتيريب اىستى - اىستى مايا ويريب، اۋز ايسيتىسىنە سودو چالارلار. الدە دوزەنيلن مايدان ويراندا هم تئز اويار، هم دە طاملى اولار.

بىر ساعات، بىر ساعات يارىمدان سونرا باخارلار ائلەكى اويدو تۇكرلر توربايا، آزجا توربانين اوج- قولاغين قاتلارلار كى لاختا وئرسين. ائلەكى لاختا وئردى دلمە اولدو. توربانين آغزين اويان - بو ياندان بىر يئره يىغيب، برك بورارلار. قويارلار تئشتە يا بىر قابا سويو گئدر. اوندان سونرا ترسە چۇندرلر آغزى قالار آلتدا، ياسدىلايىب اوستونە بىر مجمئيدن تاختادان قويوب، اوستونە دە بىر آغير داش قويارلار، تامام سويو گئدر. لاپ سحرەجن قالار. بىردن دە ايش اولدو تئز گۇتوررلر. سويو

۱ - توماش: قوماش، اطلس.

گئنددن سونرا، توربانين آغزینی آچیب درییه ییغسان قیچا - قیچا دوغراییب، دوزلاییب اۆلدۀ قابارتمايا ییغارلار، قابارتما اۆتن ایلده قالان موتال دریسیدی. حلبی یه ییغسالار دا قالیب، قالیب کسرلر. بیر ده ائله زادا ییغارلار کی، آلومینوم کیمی قابی دوز دلمه سین، سونرا دا یایلاقدان دؤندۀ قابارتمادان تۆکوب، پنیرۀ شور قاتیب، موتال باسارلار. پنیرین سویولا خمیر ائله ییب، چۆرک پیشیرلر. یادا پنیرین سویون اوجاقدا آسیب یاواش - یاواش اودون قویارلار، اوندا گرک آساندان قاریشديراسان کی آلتدان لای با لای چورویۀ، چورویندۀ قاتیشدیرمازلار ائله کی پیرتلادی اوزۀ چیخدی توربایا تۆکوب بیر یئردن آسارلار کی سویو گئدیپ برکی قالار. اونا «لور» دیرلر.

کوردو پنیر

دلمه نی اوجاغا آسیب قیزان کیمی اولاندا، اونون اوستونۀ بیر آز دوز سپرلر. ایستۀدیکی بیر آز پیققیلدايا، کپیگلۀ کسب، کپیگر - کپیگر چؤندۀرلر او اوزۀ، اونا دا دوز سپرلر ایچینۀ هاوا کئچسین. ائله کی بارماغی یانديراندا نۀ چوخ ایستی اولا نۀدۀ چوخ سویوق. چوخ قالسا پیشر، آز دا قالسا بیر یئرۀ ییغیشماز. ائله اوجاقدا قازاندان گۆتوروب سیخارلار.

سيخيب قويارلار كنار، سويون دا «لور» چيخارارلار.

پنير ميايى نين ملزمه لرى

۱- ساخسى بارداق

۲- آوودوق (قاتيقدان آوودوق (آيران) توتوب ساخسى
بارداغا تۇكرلر) نهره آيرانى اولماز.

۳- قويون قورساغى (كئچى قورساغى دا اولار ضعيف اولار)
قباقدان قويون قورساغين دوزلايىب كۆلگه ده قورودارلار.
گون گرگ ديميه، گون ديسه جيريلار. دامدا، آلاچىخدا گون
دوشمه ين يئرده قورودارلار. گرگ كۆلگه ده داش دوزونان
قورويا، موادين گۆتوره، يئتيشه.

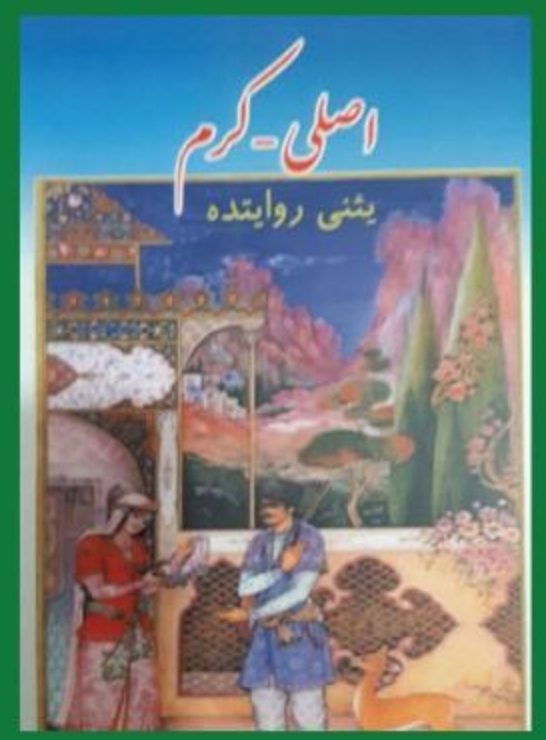
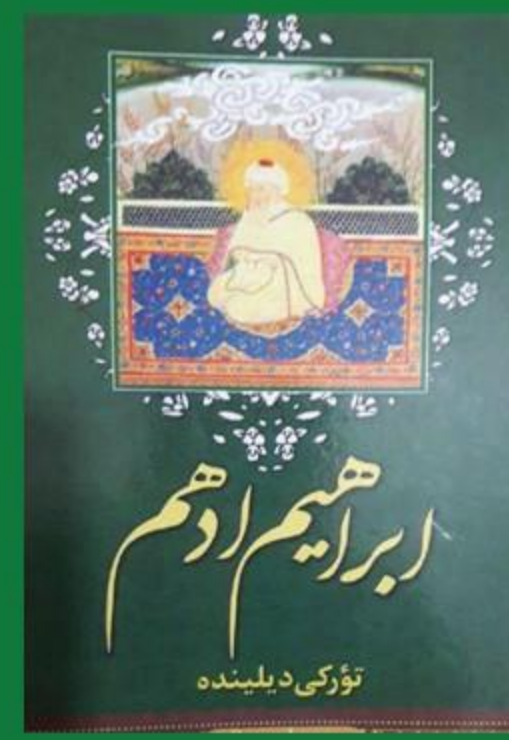
۴- دويو (بير فنجان)

۵- كيشميش. ۶- بوغدا. ۷- ميخك، هل و قولونجان بونلار
گرگ ديرى اولار دارتيلمايا. ۸- دادلى مايانا. ۹- دوز، قند،
زى (زاج سفيد)

آچىقلاما

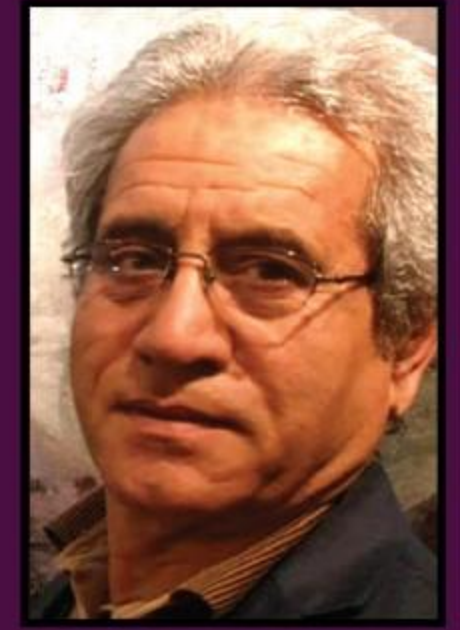
قباجادان قورودولموش قورساغى ايسلاديب، دوزون

یووارلار. هم دوزو گئدر، هم ده ایسلانار (تزهسی اولماز)
اوندان سونرا اونو قویارلار آغ توربانین ایچینه، سونرا میخهیی،
دارچینی، هئلی، اولسا قولونجان اولماسا دا اؤنملی دئییل.
بونلارین دا دارتیلمامیشین بیر خیردا توربایا تۆکوب قویارلار
بؤیوک توربانین ایچینه. سونرا بیر فنجان دویونو بیر ده اولسا
دادلی مایانا، اولماسادا هئچ، اونلاری بیر توربایا تۆکوب قویارلار
بؤیوک توربانین ایچینه، اونوندا آغزینی باغلایب قویارلار
بارداغا، ایرانین ایچینه بیر آز دا داش دوز، آزجا دا «زى» بیر
حبهده قند آتارلار ایرانین ایچینه، بیر گوندن بیر هفتهیه قدر
قالسا یئتیشر. اوندان پئندیر چالارلار. اونو دا توتان آدم گرک
تمیز اولا یوخسا گلمز. نئچه آى ایشلتمک اولار، هر زاماندا
سویو آز اولسا، بیر آز پنیر سویو یادا قاتیق آیرانی توتوب
تۆکرلر ایچینه.

استاد حمید احمدزاده نین اثرلریندن نمونه لر

حمید احمدزاده (تیلیم خانلی)

۱۳۳۲ آذر آیندا، اورمو شهرینده زحمتکش بیر عایله ده دوغولوب. اوچ یاشیندا ایکن دوغما یوردو تبریزه کوچوب. او، اوشاق چاقلاریندان قارداشلاری ایله بیرلیکده مهدآزادی مطبعه سینده، آغیرشرایط ده ایشه باشلادی، -۱۳۴۳ جی ایل صمد بهرنگی و یولداشلاری ایله «مهدآزادی/آدینه» درگیسینده تانیش اولدو.

۱۳۴۶ و ۴۷ ایللرینده پروفیسور صدیق ایله مهدآزادی درگیسی نین «هنراجماع» بولومونون فنی ایشلرینده خدمت گوستریدی. ۱۳۵۰ - جی ایلده ساواک طرفیندن توتولدو. زندان دان آزاد اولدوقدان سونرا درسینه ادامه وئریب ۱۳۵۵ دیپلم طبیعی و ۱۳۵۷ نقشه برداری رشته سینده فوق دیپلم مدرکینی قازاندی. شاه ایران دان قاچان دان سونرا، احمدزاده قارداشلاریلا بیرگه ایشه سالدیقلاری «آناچاپ» مطبعه سینده «اولدوز» رونامه سینی یولا سالیب، چاپ ائتدیلر. بو چالیشقان انسان «ازمیر» شهرینده «اژه» دانشگاهیندان تورک دیلی و کرج دانشگاهیندا فارس دیلنده لیسانس آلیب، هابئله تهران دانشگاهیندان روزنامه نگاری رشته سینده یوکسک لیسانس آلماغی باشاریب. حمید احمدزاده دن بوگونه کیمی آذربایجان فولکلورو ساحسینده آشاغیدا آدلاری گلن کتابلار یازیب، یاییبدير:

- ۱- «عاشیق لار»، آنا چاپ تبریز، ۱۳۵۷. ۲- «تولکو قوجالمیش ایدی» آنا چاپ تبریز، ۱۳۵۸.
- ۳- «اصلی کرم داستانی» انتشارات پینار کرج، ۱۳۸۸. ۴- «طاهر زهره» انتشارات ندای شمس تبریز، ۱۳۹۲. ۵- «ابراهیم ادهم» انتشارات بخشایش قم، ۱۳۹۶. ۶- «آنام بیلن بایاتیلار» انتشارات قم، ۱۳۹۷. ۷- «اوشاق نغمه لری» کتابی. بو کتابلاردان باشقا آذربایجان ادبیاتی ایله تاریخی قونوسوندا اون جلددن آرتیق کتابلاری ایشیق اوزو گوروب هابئله ۱۱۰ مقاله سی، ایران، آذربایجان و تورکیه نین نشریه لرینی چاپ اولوب.

www.azelbilimi.com
E_mail.info@azelbilimi.com

موسسه غیرانتفاعی آذربایجان ائل بیلیمی

سایتلماز
غیر قابل فروش